

როლანდ თოფჩიშვილი

საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეების სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირები

საქართველოს თითოეული ეთნოგრაფიული რეგიონი, ძირითადად, ერთი სამეურნეო-ეკონომიკური ერთეული იყო. ზოგიერთი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული (ისტორიულ-გეოგრაფიული) მხარე გამოკვეთილი ბარი იყო, ზოგი მთიანეთი, ზოგიც კი ზეგანს (მთისწინეთს) წარმოადგენდა. ზოგიერთი მათგანი სამივე გეოგრაფიული ნიშნის შემცველი იყო. საქართველოს მთელი ისტორია იმას ადასტურებს, რომ არა მარტო მთიანეთი და ბარის კუთხეები, არამედ ყველა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარე ერთმანეთთან იყო დაკავშირებული შესაბამისი გზებით, ბილიკებით და მათ შორის მიმოსვლა, კავშირი ხორციელდებოდა იმ დროისათვის არსებული სატრანსპორტო საშუალებით.

საქართველოს ერთი ეთნოგრაფიული ჯგუფის წარმომადგენლებს თუ პურეული კულტურები ჰქონდათ მეტი რაოდენობით, სხვებს – მევენახეობის პროდუქტები, ხილეული, მესაქონლეობისა და მეცხვარეობის პროდუქტები. ასე რომ, საქართველოს ეთნოგრაფიული ერთეულები დანაკლისს სოფლის მეურნეობის პროდუქტებზე ერთმანეთთან სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირებით ივსებდნენ. საერთოდ „საქართველოს მიწა-წყალი მთლიან ერთეულს წარმოადგენდა, რომელიც ბუნებრივი ზღუდეებითაც (მთებითა და მდინარეებით) არის შემოფარგლული და თანაც, ვითარცა მტკვრისა, რიონისა და ჭოროხის აუზების შემცველი გეოგრაფიულად და ეკონომიურად ურთიერთთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული“.¹ მან ეს ფაქტი მიიჩნია ქართველთა განსახლების არეალის, ქვეყნის ერთიანობისა და მთლიანობის საფუძვლად და რომ პოლიტიკური ერთიანობა, სახელმწიფოებრიობა, პირველ ყოვლისა, ბუნებრივ-გეოგრა-

¹ ივ. ჯავახიშვილი. საქართველოს საზღვრები ისტორიული და თანამედროვე თვალსაზრისით განხილული. ტფ. 1919, გვ. 49.

ფიული, ლანდშაფტური და კლიმატური და აქედან გამომდინარე სამეურნეო მრავალფეროვნებით იყო განსაზღვრული.

ივანე ჯავახიშვილმა მოგვცა მეურნეობრივი სხვაობის მქონე საქართველოს სხვადასხვა ნაწილის აუცილებელი ისტორიული ურთიერთკავშირის იდეა: განსხვავებული სასოფლო-სამეურნეო და ბოტანიკური არეების წყალობით ყოველ თემს (ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეს) ყველაფერი, რაც მის მცხოვრებლებს სჭირდებათ, არც ჰქონდათ და არც შეიძლებოდა ჰქონოდათ. ივანე ჯავახიშვილის ზემოხსენებული სიტყვები ქართული წყაროებისა და ეთნოლოგიური მონაცემების ღრმა ცოდნას ეფუძნებოდა. ივანე ჯავახიშვილამდე საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეთა მჭიდრო სამეურნეო-ეკონომიკური და კულტურული კავშირების შესახებ ვახუშტი ბაგრატიონმა მიუთითა. ივანე ჯავახიშვილის მეცნიერულ მემკვიდრეობას აღნიშნული თვალსაზრისით სათანადო ყურადღება მიაქცია ეთნოლოგმა მიხეილ გეგეშიძემ. ძნელია მის სიტყვებს არ დაეთანხმო: „საქართველოს ეკონომიური ისტორიის“ დიდი ორტომეული ... ფართო ტილოს წარმოადგენს მრავალი მეცნიერული ასპექტით, რომელთაგან მთავარია, ღერძეულია საქართველოს ბუნებრივ-სამეურნეო პირობების მრავალფეროვნება, სირთულე, დანაწევრება და ამით შეპირობებული საქართველოს სამეურნეო განვითარების თავისებურებანი. ბუნებრივ-სამეურნეო პირობების თავისებურებებთან მეურნეობის განვითარების დაკავშირება ივანე ჯავახიშვილისათვის ერთ-ერთი მთავარი საფუძველთაგანი იყო საერთოდ საქართველოს ისტორიის შესასწავლად. ამკარად ჩანს, რომ ჩვენი ქვეყნის ბუნება და ხალხის ისტორია ივანე ჯავახიშვილს მჭიდრო, განუყრელ კავშირში წარმოედგინა“.²

„...ბარელს მთა სჭირდებოდა და მთიელს კიდევ ბარი. უერთმანეთოთ მათ არსებობა არ შეეძლოთ. ამ ბუნებრივი პირობების წყალობით საქართველოს შუა ნაწილი, ბარი ეკონომიურად ჩრდილოეთისა და სამხრეთის ნაწილების თემებთან ისევე, როგორც წინაუკმოც მთა ბართან უმჭიდროესად იყო დაკავშირებული. გეოგრაფიული პირობების გამო საქართველოს მთა ადგილების მალლობი თემების ყველა, მიმოსვლისა და აღებ-მიცემობის, გზებიც შუაში მდებარე ბარისაკენ მიიმართებოდა“.³ სხვათა შორის, ივანე ჯავახიშვილმა

² მ. გეგეშიძე. აკად. ივ. ჯავახიშვილი საქართველოს შინაგანი სამეურნეო-კულტურული კავშირუროთიერთობის შესახებ. „მაცნე“. ისტორიის... სერია. №2. თბ. 1973, გვ. 34.

³ ივ. ჯავახიშვილი. საქართველოს ეკონომიური ისტორია. წ. I. თბ. 1930, გვ. 317.

საქართველოს საზღვრები ისტორიულ-ეკონომიკური მიმოხილვითაც განიხილა და დაასაბუთა.

საქართველოს სხვადასხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებს შორის სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირების არსებობის არაერთი მაგალითი შეიძლება მოვიყვანოთ (მთიელთა გარე სამუშაოზე სიარული; მთიელ მეცხვარეთა მიერ ბარის საზამთრო საძოვრების გამოყენება და პირიქით; ალებშიცემობა სხვადასხვა რეგიონებს შორის და სხვ). მიუხედავად იმისა, რომ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიულ-გეოგრაფიული (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული) ერთეულები XVI საუკუნის ბოლოდან სხვა სახელმწიფოს შემადგენლობაში აღმოჩნდნენ, ისტორიის სიღრმეში ჩამოყალიბებული სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირები თითქმის არ დარღვეულა. ისტორიკოს პაპუნა ორბელიანზე დაყრდნობით ივანე ჯავახიშვილი ხაზს უსვამდა, რომ „XVIII საუკუნეშიაც, როდესაც მესხეთი ახალციხის საფაშოს სახით ოსმალეთის სახელმწიფოს ეკუთვნოდა და საქართველოს პოლიტიკურად ჩამოშორებული იყო, მაშინაც კი მთელ მესხეთს, განსაკუთრებით კი ჯავახეთს და სამცხეს საქართველოსთან ჰქონდა მჭიდრო ეკონომიკური დამოკიდებულება და იქაური სასოფლო-სამეურნეო ნაწარმი, სანოვაგე, განსაკუთრებით კი პური ტფილისში და გორში ჩამოჰქონდათ გასაყიდად“.⁴ ამავე დროს, ის იმაზედაც მიუთითებდა, რომ ეს მხარე მართლ მიწათმოქმედების მხრივ არ იყო დანარჩენ საქართველოსთან დაკავშირებული, რომ არსებითი მნიშვნელობა ჰქონდა მესაქონლეობის მეურნეობრივ ფორმასაც. აქ, თვით ბუნების მიერ შექმნილ საზაფხულო საძოვრებზე მთელი საქართველოს საქონელი, ცხვარი იყრიდა თავს.

1769 წლის ერეკლე მეფის ერთ-ერთ წერილში ვკითხულობთ: „ქალაქს ბურს ფასი დაედვა. ყველგან ხმა მოაგდევით, ვისაც პური აქნდეს გასასხიდე-ლი დაფქვან და ფქვილი ჩამოიტანონ, აქ კაის ფასად გაუვათ. ზემო ქართლში წიგნები გვიწერია და ეს ხმა მიგვიგდია. ქარავანი ერთმანეთს შემოეყარნენ და ისე წამოვიდნენ სიფრთხილისათვის“.⁵

ეთნოლოგი თეიმურაზ ჩიქოვანი წერდა: „საგანგებოდ უნდა ითქვას ნარიანის ველის შესახებაც. 2.800 ჰექტარის ფართობზე სივრცეში გაშლილ ნოყიერბალახიან და ყვავილოვან ვაკეზე, რომელიც ირგვლივ დაბალი სერები-

⁴ ივ. ჯავახიშვილი. საქართველოს საზღვრები, გვ. 42.

⁵ დ. მეგრელიძე, მ. ლორთქიფანიძე, გ. აკოფაშვილი, ო. სოსელია. ნარკვევები ფეოდალური საქართველოს გლეხობის ისტორიიდან. თბ. 1967, გვ. 116.

თაა შემოზღუდული, მოედინება ქვემო ქართლში ხრამის სახელწოდებით ცნობილი მდინარე ქცია. ნარიანის ველი ტაბაწყურის ტბიდან იწყება და თრიალეთის მიმართულებით ვითარდება. აი, ამ ველზე ვახუშტი ბატონიშვილის „გეოგრაფიით“, ზაფხულობით თავს იყრიდა უამრავი წვრილფეხა და მსხვილფეხა საქონელი, რომელიც აღმოსავლეთ საქართველოს ბარის სხვადასხვა კუთხიდან, შიდა ქართლიდან, ქიზიყიდან და ბორჯომის ხეობიდან მოემართებოდა. სხვათა შორის, დღესაც ასეა“.⁶

ამას შეიძლება სხვა ეთნოგრაფიული მონაცემებიც დავამატოთ: სამცხიდან თბილისში ტივების საშუალებით ხე-ტყეც შემოდიოდა. მესხურ ხილს დიდი გასავალი ჰქონდა თბილისის ბაზარზე. XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში სამცხედან იმდენი ხილი შემოდიოდა, რომ ქალაქის მოურავს მასზე სპეციალური გადასახადიც კი დაუწესებია.⁷

ასე რომ, მიუხედავად იმისა, რომ სამცხის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული რეგიონი და მთლიანად სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო თურქეთის გამგებლობაში აღმოჩნდა, გვიან შუა საუკუნეებში აღნიშნული მხარის მოსახლეობას არ შეუწყვეტია სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირები, არა მხოლოდ აღმოსავლეთ, არამედ დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობასთანაც. სხვათა შორის, სამცხეს ანალოგიური სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირები ჩრდილოეთის მიმართულებით, უბირატესად, იმერეთთან ჰქონდა; ისინი ერთმანეთის შემესები ეკონომიკური მხარეები იყო. ამ ურთიერთობის გარეშე მათი ცხოვრება, ფაქტობრივად, წარმოუდგენელიც იყო. ეს დადასტურდა 1811 წელს, როდესაც რუსეთმა რუსეთ-თურქეთის ომის დროს ზეკარის გადასასვლელი გადაკეტა. ამის გამო, ხალხი გამოუვალ მდგომარეობაში ჩავარდა. ახალციხელებმა რუსებს სთხოვეს, რომ იმერეთთან აღედგინათ თავისუფალი მიმოსვლა და სავაჭრო ურთიერთობა.⁸

ნ. ბერძენიშვილიც წერდა: „მსხვილი და წვრილფეხა საქონელი (მუშა-საქონელი, ხორცი, მატყელი, ტყავი, რძის ნაწარმი), სელი (ზეთი), თაფლი, სანთელი, შინაური ფრინველი და თევზი, ქერი იყო ჯავახეთის მოსახლეობის დოვლათი, რის გარდანამეტსაც ის სააღებშიცემო საქმედ აქცევდა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებთან“.

⁶ თ. ჩიქოვანი. ზემო ქართლი. თბ. 1987, გვ. 112-113.

⁷ საქართველოს მეხილეობა. თბ. 1965, გვ. 135.

⁸ შ. ლომსაძე. სამცხე-ჯავახეთი (XVIII საუკუნის შუა წლებიდან XIX საუკუნის შუა წლებამდე). თბ. 1975, გვ. 461-462.

იმერხეველებს მჭიდრო სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირები ჰქონიათ კოლა-არტაანის მოსახლეობასთან. აქ, ძირითადად, სათიბად დადიოდნენ. თიბკას 10-12 დღე უნდებოდნენ. სათიბად ჯგუფურად ძირითადად ხუთი-ექვსი ან ათი კაცი მიდიოდა. კოლაში სათიბად წასულები გასამრჯელოდ მატყლს ან ცხვარს იღებდნენ. გოლაში/კოლაში წასულებს იმერხევიდან გოდრებით მიჰქონდათ ხილი (ვაშლი, მსხალი, ბალი, ქლიავი). კოლიდან და არტაანიდანაც ტრადიციული იყო მოსახლეობის იმერხევეში ხე-ტყეზე სიარული. ყველაფერს ამას ცხენზე აკიდებულ გოდრებში ყრიდნენ. მატყლის დეფიციტის გამო (რომლისაგანაც ძირითადად სამოსს ქსოვდნენ), ის იმერხეველები, რომლებიც კოლა-არტაანში გარე სამუშაოზე ვერ მიდიოდნენ, ბალიშში ფუჩეჩს ჰყრიდნენ. ხშირი იყო ტაოს პარხლის ხეობელთა მურღულის ხეობაში სამუშაოდ გადასვლა. მურღულის ხეობასთან კი ამ მხრივ ლაზებიც იყვნენ დაკავშირებული.

1890-იან წლებში სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებს შორის სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირები დაუდასტურებია ზაქარია ჭიჭინაძეს, კერძოდ, შავშელები სავაჭროდ დადენილან ერუშეთში, კოლაში, არტაანსა და თორთომ-ოლთისში.

საყოველთაოდ ცნობილია მაჭახლური როგორც ცივი, ისე ცეცხლსასროლი იარაღი. გარდა იმისა, რომ მაჭახლელები რკინას ადგილობრივ მოიპოვებდნენ, ის – „კუნძების ნაირი კონა“ და ფოლადი – შავშეთის სოფელ ნიგვზევანიდან შემოჰქონდათ.⁹ თოფი „მაჭახელა“ და აქაური დამბაჩები არა მხოლოდ დასავლეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, არამედ მის ფარგლებს გარეთაც იყო ცნობილი. ისიც ცნობილია, რომ ამ იარაღების მომხმარებელი ქართველი თავადაზნაურობა იყო. მაჭახელი ადრიდანვე იყო მოქცეული სავაჭრო და გაცვლით ურთიერთობებში. „გასული საუკუნის 80-იანი წლების ცნობით მარადიდის ბაზარზე, სადაც განსაკუთრებული ხალხმრავლობა ყოფილა, ყოველ პარასკევობით მაჭახლის ქვედა ზოლის მოსახლეობას გაჰქონდა სოფლის მეურნეობისა და რძის ნაწარმი, რომელსაც ბათუმიდან აქ ჭოროხის გზით ნავებით მოტანილ მანუფაქტურულ და სხვა საჭირო ნაწარმზე ცვლიდნენ“.¹⁰ ისიც ცნობილია, რომ მაჭახლური ჯამ-ჭურჭელი (გობი, სუფრა) შავშეთის სოფლებშიც მიჰქონდათ გასაყიდად, ან მას ცვლიდნენ რძის პროდუქტებზე.

⁹ ნ. კახიძე. მაჭახლის ხეობა. ბათუმი. 1974, გვ. 57.

¹⁰ ნ. კახიძე. მაჭახლის ხეობა, გვ. 52.

აჭარაში ხისაგან დამზადებულ რძის ჭურჭელზე მოთხოვნილება ყოფილა სამცხე-ჯავახეთში, სადაც გაჰქონდათ კიდეცა გასაყიდად.¹¹ აჭარული ხის მეჭურჭლეების მიერ დამზადებული გარეგნულად ლამაზი და გამძლე ჭურჭელი დიდი მოწონებით სარგებლობდა „ბაზარზე“. მართისა და მერეთის ხეობათა მეჭურჭლეების ნახელავი შავშეთ-იმერხევშიც გაჰქონდათ, ხოლო ჭვანის ხეობის ოსტატები ჭურჭელს გურია-სამეგრელოს სოფლებში ჰყიდდნენ.¹² თელო სახოკიას მოწმობით, ზემო აჭარის სოფელ ბაკოს მკვიდრებს ხის ჯამ-ჭურჭელი არტაანში გაჰქონდათ. აგრეთვე, „აქ (აჭარაში – რ. თ.), ალაგობრივ მოდიან არტაანელები, მოაქვთ თან მარილი, საქალამნე გაუკეთებული ტყავები და ხილზე ცვლიან“.¹³

აღსანიშნავია კიდევ ერთი ეთნოლოგიური ფაქტი. ცნობილია, რომ სამეგრელოში სულუგუნის შესანახად ორგვარი ჭურჭელი ჰქონდათ – ხისაგან გაკეთებული და სამეთუნეო ნაწარმი. ხის ჭურჭელს – „გვარდას“ ძირითადად სულუგუნის გადატანის დროს, საზაფხულო საძოვრებზე გამოიყენებდნენ. გვარდას კი მეგრელი მეჯოგეები აჭარელი ოსტატებისაგან იძენდნენ. ღორჯომელი, ჭვანელი, ინწკირვეთელი, ბრილელი და სხვა სოფლის ჭურჭლის ოსტატები მეგრელი მესაქონლეებისათვის საგანგებო *გვარდას* ამზადებდნენ. აჭარელ ხელოსანთა ნახელავი სამცხესა და ჯავახეთშიც ბევრი სადღებოდა. ის, ძირითადად, მარცვლეულზე (პური, ქერი, ჭვავი, ფეტვი) იცვლებოდა.¹⁴

ამრიგად, ბუნებრივ-ისტორიული არეების დანაწევრებისა და სხვაობის პირობებში ჩამოყალიბებული ისტორიულ-ტერიტორიული ჯგუფების მჭიდრო კავშირურობითობა საქართველოს ერთიან კულტურულ-ეკონომიკურ ორგანიზმს ქმნიდა. მათ სხვა მხრივი კავშირებიც ჰქონდათ. თავი რომ დავანებოთ მუდმივ მიგრაციულ კავშირებს, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეების წარმომადგენლებს შორის მჭიდრო საქორწინო კავშირებიც არსებობდა. მაგალითად, ასეთი საქორწინო კავშირები ჰქონდა რაჭის მოსახლეობას ზემო იმერეთის, ოკრიბისა და ლეჩხუმის მკვიდრებთან. XVIII საუკუნის ერთ საბუთში საუბარია თრიალეთიდან ჯავახეთში (რომელიც ოსმალეთის შემადგენლობაში იყო) ქალის გათხოვებაზე. ხშირი იყო საქორწინო ურთიერთობები მაჭახლე-

¹¹ ნ. კახიძე. ხელოსნობა აჭარაში. თბ. 1990, გვ. 64.

¹² ალ. დავითაძე. ქართული მატერიალური კულტურის ისტორიიდან (ხის დამუშავება და გამოყენება აჭარის ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით). ბათუმი. 1974, გვ. 72-73.

¹³ თ. სახოკია. მოგზაურობანი: გურია, აჭარა, სამურზაყანი, აფხაზეთი. ბათუმი. 1985, გვ. 221.

¹⁴ ალ. დავითაძე. ქართული მატერიალური კულტურის ისტორიიდან, გვ. 91-92.

ლებსა და იმერხეველებს შორის, რომელთა საკონტაქტო არე კარჩხლის მთების საზაფხულო საძოვრები, იაილები იყო.

საქართველოს ამა თუ იმ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეში არსებულ ეკლესია-მონასტრებს ყმა-გლეხები ჰყავდათ სხვა მხარეებში. მაგალითად, XIV საუკუნეში ხაჭიგ დადიანმა სამეგრელოს სოფელ წოუშხევში მცხოვრები გლეხები სვანეთის სეტის მთავარმოწამეს შესწირა. ასე რომ, საქართველოს მთელი ისტორიის მანძილზე მისი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეები კარჩაკეტილი არ ყოფილა და მათ ერთმანეთთან მჭიდრო კულტურული, სამეურნეო, ეკონომიკური და სოციალური ურთიერთობანი ჰქონდათ.

ქართულ ეთნოლოგიურ ლიტერატურაში საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეების სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირების შესახებ მონაცემები საკმაო რაოდენობითაა მოცემული, აქ მხოლოდ ზოგიერთი მათგანის გახსენება დაგვკვირდება. მიუხედავად იმისა, რომ ხევსურეთი შედარებით კონსერვატიული მხარე იყო, მის მკვიდრებსაც ინტენსიური მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდათ ბართან. აღინიშნა, რომ ხევსურები ღვედების შესანიშნავი დამწვნილები იყვნენ, მაგრამ დაბლობში ჩამოსულნი სხვა სამუშაოსაც ასრულებდნენ. ერთ-ერთი ასეთი იყო ქართლის ბოსტნებში მიტანილი ნაკელის კვლებში შეტანა. ეთნოლოგი ჯუანშერ სონღულაშვილი ამის შესახებ აღნიშნავდა: „ბოსტანში მიტანილ ნაკელს კვლებში შეზიდავდნენ გოდრებით, რაზედაც დაქირავებულ მუშებს იყენებდნენ. მასალებიდან ირკვევა, რომ ხევსურები, რომლებიც სამუშაოდ ჩამოდიოდნენ ბარში დღიურ მუშად, გოდრებით ნაკელსაც ეზიდებოდნენ დღეში ხუთ-ექვს შაურად“.¹⁵

მიუხედავად იმისა, რომ ხევსურეთი საქართველოს სხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებთან შედარებით კონსერვატიული იყო, მის მკვიდრებსაც გარკვეული სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირები გააჩნდათ ბართან – დადიოდნენ სამუშაოდ, ღვედებს ყიდდნენ ბარის სოფლებში, „გროვ-გროვად, მხარზე ცელგადებულები, მიდიოდნენ კახეთში სათიბად; ცოცხებითაც კი ვაჭრობდნენ. კალოობას არყის ხის ცოცხები ბარში პურზე გასაცვლელად მიჰქონდათ. როგორც ვაჟა-ფშაველა წერდა, „ცოცხებით მოვაჭრეთ 40-60 კაცსა ჰნახავთ ერთად. ხევსურის ნახვა ამ დროს საცინელია: ჯორს იმდენი ცოცხები ჰკიდა, რომ ყურის წვერების მეტი აღარაფერი უჩანს. ... ხევსურები განთქმული

¹⁵ ჯ. სონღულაშვილი. მებოსტნეობა თბილისის სანახებში (ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით). თბ. 1959, გვ. 20-21.

არიან კახეთში, როგორც ჯამბარის მწნელები...“.¹⁶ ჭაპნებით ამარაგებდნენ ქართლსა და კახეთს. ბარში ამ მიზნით ჩამოსვლას „ჯამბრობას“ უწოდებდნენ. ამ საქმიანობას ზამთარში ეწეოდნენ. ღვედის დაწვნაში ერთ კოდ პურს და ტყავის „ანაგულას“ (ტყავის დაჭრის დროს დარჩენილი ნაწილი, რომელშიც ერთი წყვილი ქალამანი გამოდიოდა) აძლევდნენ.¹⁷ მთისა და ბარის ამ სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირების შესახებ ეთნოლოგი გიორგი ჯალაბაძე აღნიშნავდა: „...დაწყებული ქარელის რაიონიდან მტკვრის მარჯვენა და მარცხენა სანაპიროების გასწვრივ გარე კახეთის, თეთრი წყაროს რაიონის სოფლების ჩათვლით, ღვედის მოხელეებად ხევსურები გვევლინებიან. ... ხევსური ღვედის მოხელეები ორი სამი კაცი ერთად ცხენებით გადმოდიოდნენ. მათი ჩამოსვლის ჩვეულებრივი დრო ზამთარი იყო. ისინი სოფლიდან-სოფელში დადიოდნენ და მუშაობდნენ. მუშაობის დამთავრების შემდეგ ხელფასად აღებულ ჭირნახულს შეკრებდნენ და უკან ბრუნდებოდნენ“.¹⁸ შეიძლება საქმეში ჩაუხედავ ადამიანს შეკითხვა გაუჩნდეს: ქართლელები და კახელები თავად ვერ დაწნავდნენ ღვედებს? რატომ ჭირდებოდათ ხევსურების დახმარება? გიორგი ჩიტაიამ თავის დროზე გაარკვია, რომ დიდი გუთნისათვის საჭირო ღვედ-ჯამბარას დამზადება მოითხოვდა შვიდი კამერის ტყავს და 9,5 კოდის პურს. ასე რომ, ამ მხრივაც იყო მემინდვრეობა მესაქონლეობაზე დამოკიდებული. ხევსურები არა მხოლოდ ბარად ჩამოსვლის დროს წნავდნენ ღვედებს, არამედ მთაშიც.

ზემოთ აღინიშნა, რომ ხევსურეთში უაღრესად მცირე რაოდენობით ჰქონდათ სახვნელ-სათესი მიწა. არც სათიბების დიდი რაოდენობით იყვნენ ამ ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარის მკვიდრნი განებვირებულნი, მაგრამ აქ იალალები, ანუ საზაფხულო საძოვრები საკმარისზე მეტი რაოდენობით გააჩნდათ. დანაკლისს ხევსურები საზაფხულო საძოვრების დაბლობში მცხოვრებლებზე გაქირავებითაც ივსებდნენ: „ხევსურების შემოსავლის ძირითად წყაროს იალალებიდან აღებული ქირა შეადგენდა. აქ ამ მიწებს აქირავებდნენ ერო-თიანეთისა და დუშეთის რაიონის მოსახლეობაზე, იჯარით გაცემულ მიწაზე კი იღებდნენ გადასახადს ცხვრის რაოდენობის მიხედვით“.¹⁹ ეთნოგრა-

¹⁶ ვაჟა-ფშაველა. თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად. ტ. IX. თბ. 1964, გვ. 46.

¹⁷ მ. გუგუშიძე. ეკოლოგიის კულტურულ-ისტორიული და სოციალური პრობლემები საქართველოში. თბ. 1982, გვ. 28.

¹⁸ გ. ჯალაბაძე. აღმოსავლეთ საქართველოს სამიწათმოქმედო იარაღების ისტორიიდან. თბ. 1960, გვ. 59-60.

¹⁹ მ. კანდელაკი. ხევსურეთის ტრადიციული ყოფის ზოგიერთი სოციალური ასპექტი. ქართულ-კავკასიური ეთნოგრაფიული შტუდიები (1987 წ.). თბ. 1990, გვ. 143.

ფიულად ხელმისაწვდომი დროისათვის (XIX საუკუნე) ხევსურები ხშირად ჩამოდიოდნენ თიანეთის, ღუშეთისა და დედაქალაქის ბაზრებში – აქ ისინი კარაქსა და ყველს მათთვის საჭირო მარილზე, ქერზე, არაყსა და ღვინოზე ცვლიდნენ. ეს ფაქტი ყურადღებაშისაქცევია იმ თვალსაზრისითაც, რომ ყველაზე მეტად ბარსმოწყვტილ და კონსერვატიულ მთიან ხევსურეთსაც კი არ შეეძლო არსებობა ღვინის გარეშე. და კიდევ ერთი რამ, XIX საუკუნეში დადასტურებული ამ ეთნოგრაფიული ფაქტის სათავეები, რა თქმა უნდა, შორეული წარსულიდან მოდის. სამეურნეო-ეკონომიკური ურთიერთობები ხევსურეთს მეზობელ ფშავთანაც კი გააჩნდა. გაცვლა-გამოცვლის გარდა, სოფელ შუაფხოდან მსხვილფეხა საქონელი გადასარეკად მიჰყავდათ ბუდე ხევსურეთის სოფლებში: დათვისი, მოწმარო, აკუშო, გველეო.²⁰

კახეთში ბელის არ ქონის შემთხვევაში იყენებდნენ კოდებს (მრგვალი ფორმის გულამოღარული დიდი მორი, რომელსაც ძირი აქვს ჩადგმული). კოდებს ფშაველ მხვეწლებს აკეთებინებდნენ. კოდების მკეთებელ ფშაველთა ჯგუფებს თან გასაცვლელად ერბო და ყველი მოჰქონდათ.²¹

ფშაველების ბართან ურთიერთობას ყურადღება მიაქცია ვერა ბარდაველიძემაც: „ფშავი მთისა და ბარის საქართველოს პოლიტიკური და ეკონომიკური მჭიდრო კავშირის ცოცხალი მაგალითი იყო. ამის საილუსტრაციოდ საკმარისია დავასახელოთ მეცხოველეობის დარგში ბარისა და მთის საძოვრების გამოყენების საჭიროება როგორც ერთი, ასევე, მეორე მხრივ, ან კიდევ მევენახეობა-მეღვინეობის ხაზით მთიელთა საქმიანობა, მთის როლი და მონაწილეობა კახეთის მეურნეობაში. კარგადაა ცნობილი მათი მნიშვნელობა სამშობლოს დაცვის საქმეში. საყურადღებო ფაქტია, რომ ფშავის ხატები ბარის საქართველოს ავბელობის ხანაში დატყვევებული ქართველების ტყვეობიდან გამოსახსნელად თავიანთი საგანძურიდან სახსრებს აძლევდნენ დამპყრობლებს“.²² ვერა ბარდაველიძემ ათობით დოკუმენტიც გამოავლინა, რომლითაც ირკვევა, რომ ქართველი მეფეები სამშობლოს წინაშე დამსახურებისათვის ფშავის ხატ-სალოცავებს/თემებს ბარში ვენახებს სწირავდნენ, საიდანაც მიღებული კულუხი მთაში მიჰქონდათ.²³

²⁰ მ. კანდელაკი. ხევსურეთის ტრადიციული ყოფის ზოგიერთი სოციალური ასპექტი, გვ. 144.

²¹ გ. ჯალაბაძე. მემინდერეობის კულტურა აღმოსავლეთ საქართველოში. თბ. 1986, გვ. 256-258.

²² ვ. ბარდაველიძე. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ტრადიციული საზოგადოებრივ-საკულტო ძეგლები. ტ. I. თბ. 1974, გვ. 9.

²³ ვ. ბარდაველიძე. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ტრადიციული საზოგადოებრივ-საკულტო ძეგლები. ტ. I, გვ. 40-50.

მთისა და ბარის ურთიერთობის შესახებ ავტორთა ციტირება შეიძლება გავაგრძელოთ, მაგრამ აქ მხოლოდ ივანე ჯავახიშვილს დავიმოწმებთ: „წვრილფეხა საქონელს მალლობი ადგილების სუსხიანი ზამთრისა და თოვლიანი, უბალახო პირობების ატანა არ შეეძლო. ამიტომ მესაქონლეობის მიძღვევარი მთის მცხოვრები ფარას ზამთრობით თავის თემში ვერ დასტოვებდა. მას თავისი საქონლისათვის ბარის თბილი და ზამთრის საძოვრიანი ადგილები აუცილებლად სჭირდებოდა. თავის მხრით ბარის მცხოვრებსაც საკუთარი წვრილფეხა საქონლის ზაფხულობით ბარად დატოვება არ შეეძლო, რადგან ცხვარს არც იქაური სიციხის ატანა შეეძლო და არც საკმაო საძოვარი ექნებოდა. ამის გამო, ბარელს ზაფხულში თავისი ცხვრის ფარა უნდა მალლობ, გრილ და კარგ-საძოვრიან თემში წაესხა, რომ იქ გამოეკვება“. ის აგრძელებს: „ბარელს მთა სჭირდებოდა და მთიელს კიდევ ბარი. უერთმანეთოთ მათ არსებობა არ შეეძლოთ. ამ ბუნებრივი პირობების წყალობით საქართველოს შუა ნაწილი, ბარი ეკონომიურად ჩრდილოეთისა და სამხრეთის ნაწილების თემებთან ისევე, როგორც წინაუკმოდ მთა ბართან უმჭიდროესად იყო დაკავშირებული. გეოგრაფიული პირობების გამო საქართველოს მთა ადგილების მალლობი თემების ყველა, მიმოსვლისა და ადებ-მიცემობის, გზებიც შუაში მდებარე ბარისაკენ მიიმართებოდა“.²⁴

„იმერლების ქართლისაკენ სამუშაოდ ლტოლვა შუა საუკუნეებში ჩვეულებრივი მოვლენა იყო. ამას ადასტურებს ეთნოგრაფიულ ყოფაში შემონახული ფაქტებიც. მაგალითად, იმერეთში არსებობდა ტერმინი „ნაქართლი“. „ნაქართლში“ ის კაცი იგულისხმებოდა, რომელიც ქართლში სამუშაოდ დაიარებოდა ხოლმე“.²⁵ ეთნოლოგების მიერ არაერთი ფაქტია დაფიქსირებული იმერელი მეჭურეების სეზონურ სამუშაოზე წასვლის შესახებ. მაგალითად, გიორგი ჩიტაიას აღნიშნული აქვს, რომ „ს. ბიწმენდში იმერლებს ჰქონდათ გამართული ქვევრების საწვავი ქურები, სადაც დიდი ზომის ქვევრებს წვავდნენ. აქვე იყო ქვევრის „ასაშენებელად“ გამოსადეგი თიხაც. სოფელში ამჟამად მრავლად იპოვება იმერლების მიერ ადგილობრივად დამზადებული ქვევრები. ქვევრებს მოხელის დამღებიც აქვს.“²⁶ მოყვანილი ციტატიდან ირკვევა, რომ შრომიდან საქართველოს სხვადასხვა მხარეში არა მხოლოდ კერამიკული ნაწარმი დაჰქონდათ გასაყიდად, არამედ თავად მეჭურეები მიდიოდნენ

²⁴ ივ. ჯავახიშვილი. საქართველოს ეკონომიური ისტორია. წ. I. ტფ. 1930, გვ. 316, 217.

²⁵ გ. ჯალაბაძე. მეძინდერობის კულტურა საქართველოში. საღოქტორო დისერტაცია. თბ. 1971, გვ. 343-344.

²⁶ გ. ჩიტაია. შრომები ხუთ ტომად. ტ. I. თბ. გვ. 210.

სხვაგან, იქ სადაც *თიხა მიწა* მოიპოვებოდა ქვევრების გასაკეთებლად და ადგილზევე აკეთებდნენ საღვინე ჭურჭელს. რა თქმა უნდა, სამეურნეო-ეკონომიკური ურთიერთობების ეს მხარე უფრო მოსახერხებელი იყო, ვიდრე დიდი ქვევრების გადატანა შორ მანძილზე. უფრო მეტი, ბიწმენდში იმერეთიდან დროებით გადმოსულები სხვა საქმიანობასაც ეწეოდნენ. იმავე სოფელ ბიწმენდში სანახშირეებიც ჰქონიათ; ნახშირი თბილისში უზიდიათ გასაყიდად.²⁷

დადასტურებულია იმერელი ხელოსნების კახეთში სეზონურ სამუშაოზე სიარულიც, კერძოდ, სოფელ აკურაში „იმერლები მოდიოდნენ როგორც ხელოსნები – მეწისქვილეები და ქვევრების მკეთებლები – სეზონურ სამუშაოზე, რომელთაგან ზოგიერთი აქ ქორწინდებოდა კიდეც ადგილობრივ ქალებზე, უმთავარესად ზესიძედ შედიოდნენ უკაცო ოჯახში“.²⁸ იმერელი ხელოსნის მიერ ქვევრის აშენება დამოწმებული აქვს ეთნოლოგ გიორგი ჯალაბაძეს სოფელ ლამისყანაში: „ყოფილა შემთხვევა, როცა მექვევრეები რომელიმე სოფელში ამა თუ იმ მეურნეობის დაკვეთით რამდენიმე დიდი ზომის ქვევრს ადგილზე აშენებდნენ და ადგილზევე ახდენდნენ მათ გამოწვას. სოფ. ლამისყანაში საქვევრე მიწა ყოფილა. მის მამა-პაპას იმერელი მექვევრეები მოუყვანია, ქვევრები ადგილზე აუშენებიათ და იქვე გამოუწვიათ. იგი ახლაც ასახელებს იმ ქურის ნადგომ ალაგს თავისი სახლის ახლოს, სადაც ქვევრები გამოუწვიათ“.²⁹

ეთნოლოგ ც. კაკაბაძეს მოუპოვებია ეთნოგრაფიული მასალა, რომლის მიხედვითაც, კახეთის მექვევრეობის ცენტრებში ქვევრების კეთება მათ წინაპრებს იმერლებისაგან უსწავლიათ. ასახელებენ მათ გვარებსაც: ჩუბინიძე, კაპანაძე. მასვე კახეთში ცნობილი მეჭურჭლისაგან გიგლა ვანოს ძე დევიძისაგან ჩაუწერია, რომ „იმერელი მეჭურჭლე“ სარდიონი ქვევრის კეთებას ასწავლიდა მეჭურჭლეებს სოფელ ვარდისუბანში. იმერელი ხელოსნის გაკეთებული დამდიანი ქვევრი დაუფიქსირებია ძველ შუამთაში: „საყდრის ეზოში, შესასვლელში არის საზედაშე ქვევრი. ადგილობრივთა გადმოცემით, იგი ძველთაძველია. ქვევრს თავი მოტეხია და მისი აღდგენა იმერეთიდან ჩამოსული ხელოსნისათვის დაუვალებიათ. ქვევრის ფარფლს ამკობს ჭდელი და ოთხკუთხედი დამლა გვარით (კაპანაძე)“.³⁰ არქეოლოგ იულონ გაგოშიძეს ქვევრის ფარფლის ნატეხი დამდით

²⁷ გ. ჩიტაია. შრომები ხუთ ტომად. ტ. I. თბ. გვ. 210.

²⁸ ჯ. რუხაძე, ა. ლეკიაშვილი, ი. ჭყონია. სოფელი აკურა. თბ. 1964, გვ. 13.

²⁹ გ. ჯალაბაძის ხელნაწერი ნაშრომი „ზემო იმერეთის 1971 წლის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მოკლე ანგარიში“. ციტირებულია წიგნიდან: ც. კაკაბაძე. შრომული კერამიკა. თბ. 1982, გვ. 95.

³⁰ ც. კაკაბაძე. შრომული კერამიკა, გვ. 95-96.

„სოსიკა კაპანაძე“ 1971 წელს კასპის რაიონის სოფელ იდლეთში უპოვნია. შროშელი შველიძეები საუკეთესო ხელოსნებად იყვნენ ცნობილი. ერთ-ერთი მათგანი გარე კახეთში, სოფელ ლილოში გადასახლებულა და თავისი საქმიანობა აქ გაუგრძელებია. საერთოდ დასავლეთ საქართველოდან აღმოსავლეთ საქართველოში დროებითი შრომითი მიგრაციები საკმაოდ ხშირი იყო. დროებით სამუშაოზე წასვლას შემდეგ მუდმივი გადასახლებაც მოსდევდა.

ისმის კითხვა მევენახეობა-მელვინეობის კლასიკურ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეში კახეთში, სადაც მეთუნეობისათვის ვარგისი *თიხა მიწა* დიდი რაოდენობით მოიპოვებოდა, ადგილობრივი მექვევრეები არ იყვნენ? საუკუნეების განმავლობაში ამ საქმის მცოდნენი ვერ გაიზარდნენ და დაოსტატდნენ? პასუხი მარტივია: თუ გავიხსენებთ კახეთის ტრაგიკულ ისტორიას XVII საუკუნის დასაწყისში, როდესაც კახეთი დემოგრაფიული კატასტროფის წინაშე დადგა (შაჰ-აბასის მიერ მოსახლეობის ძალიან დიდი რაოდენობით აყრა) და კიდევ XVII-XVIII საუკუნეებში ლეკიანობის ტრაგიკულ შედეგებს, შეიძლება დაბეჯითებით ითქვას, რომ კახეთში მექვევრეობის ტრადიცია აღნიშნულ მოვლენებს შეეწირა. საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეთა სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირები კი მუდმივად მომქმედი იყო, ერთი მხარე მეორეს გადამრჩენელად გვევლინებოდა. იმერლები ფაქტობრივად კახელებს დაეხმარნენ ჯერ დროებითი მიგრაციის გზით ქვევრების კეთებაში და შემდეგ ამ საქმიანობის ხელახლა შესწავლაში.

„XVIII საუკუნეში დადასტურებულია ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც გლეხი თავს ანებებს მიწას, მან ხელობა იცის და საბაზროდ ქმნის საქონელს. თავისი საქმიანობით იგი ოჯახსაც არჩენს და იხდის საბატონო ვალდებულებასაც. „საგარეჯოს აღებ-მიცემაზე გახლავარ და ბატონს ჩემსსაც იმითი ვემსახურები და ჩემს ხიზანსაც იმით ვარჩენ; თითო-ოროლა ქოშსა ვკერავ“, – წერდა თარხნიშვილის ყმა ფარსადან ნაზარიშვილი 1790 წელს“.³¹

იმერელთა აღმოსავლეთ საქართველოში საშოვარზე წასვლის ფაქტები XVIII საუკუნის საბუთებშიც არის დადასტურებული. სამეურნეო სამუშაოსაგან თავისუფალ დროს გლეხი საშოვარზე წასასვლელად იყენებდა. სამეურნეო სამუშაოზე გლეხის წასვლით მებატონეც ყოფილა დაინტერესებული, რადგან გლეხის ნაშოვნის მეხუთედი მას ეკუთვნოდა. აღმოსავლეთ საქართვე-

³¹ დ. მეგრელაძე, მ. ლორთქიფანიძე, გ. აკოფაშვილი, ო. სოსელია. ნარკვევები ფეოდალური საქართველოს გლეხობის ისტორიიდან, გვ. 118.

ლოში სეზონურად სამუშაოდ სიარულს „ქართულ მოგებასაც“ უწოდებდნენ. ისინი ძირითადად ხელოსნობასა და ვაჭრობას ეწეოდნენ.³²

რაჭაში ღვინის შესანახი ჭურჭელი, ქვევრი, ზემო იმერეთიდან შეპქონდათ, რასაც „ნიკორწმინდის დაწერილიც“ ადასტურებს: „ნიკოლაოსწმიდას ... დავჰვალ შიგან ჭური ნავარძული“. ნავარძეთი კი ზემო იმერეთის სოფელია, სადაც ჭურებს ამზადებდნენ.

მცირემიწიანობის გამო რაჭის მოსახლეობისათვის ტრადიციული იყო გარე სამუშაოზე სიარული (ვახუშტი რაჭველების დახასიათებისას აღნიშნავდა „გარეთ მავალნიო“), რასაც „მოსაგებში“ წასვლას უწოდებდნენ. სხვათა შორის, ეს ტერმინი XI საუკუნის რაჭაშიც ფრიად გავრცელებული იყო: „მოვივე ყანაჲ“, „მოვივე მიწაჲ“. აქ „მოგება“ უდავოდ შოვნას, ყიდვას ნიშნავს (ამავე მნიშვნელობითაა ეს სიტყვა ნახმარი ძელქისედეკის „დაწერილში“: „...კლარჯეთს მოვივე სოფელი ერთი სხლოვანი და შავეთს მოვივე სოფელი დიდი სხლობანი“). გარე სამუშაოზე რაჭველი გლეხები გვიან შემოდგომაზე მიდიოდნენ და გაზაფხულზე, მიწის სამუშაოების დაწყების დროისათვის ბრუნდებოდნენ. რაჭველები სხვადასხვა დარგის საუკეთესო მოხელეებად იყვნენ ცნობილი. მოხელეობა და ხელოსნობა რაჭველებს შემოსავლის დამატებით წყაროდ ჰქონდათ ქცეული. XX საუკუნის დასაწყისის ერთ-ერთი ავტორი ამის შესახებ წერდა: „ორი წილი რაჭის მცხოვრები სულ გარედ არის სხვადასხვა კუთხეებისაკენ გადახვეწილი: ზოგი მეპურედ, ზოგი მეზვრედ, მებაღე-მებოსტნედ, ზოგი მენახშირედ, მეკურტნე მუშად, მზარეულ-ფარეშად, ხურო-ღურგლად, მხერხავად, ვაჭრად და ვინ ჩამოთვლის რა და რა ხელობას არ მისდევს რაჭველი“.³³ ძირითადი ხელობა რაჭაში მაინც ღურგლობა იყო. „შინამრეწველობის მასალებშიც“ ქვემო რაჭის შესახებ შენიშნულია: „მოსახლეობის საქმიანობის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან დარგს წარმოადგენს ხე-ტყის დამუშავება. აქაური შინამრეწველობიდან უპირველესად თვალში გეცემათ ხეზე მუშაობა – ღურგლობა. თითქმის ყველა სოფელში შეხვდებით ათამდე მაინც კარგ დახელოვნებულ ღურგალს. ხალხში ეს ღურგლები *ოსტატის* სახელს ატარებენ. დიდი ხანია, რაც ღურგლობა ადგილობრივ საჭიროებას გაცილებია და დასავლეთ საქართველოს სხვა კუთხეებს შეხიზვნია. რაჭველი ღურგლები სწორედ ამ რაიონიდან არიან ცნობილი დასავლეთ საქართველო-

³² დ. მეგრელაძე, მ. ლორთქიფანიძე, გ. აკოფაშვილი, ო. სოსელია. ნარკვევები ფეოდალური საქართველოს გლეხობის ისტორიიდან, გვ. 175.

³³ ს. მერკვილაძე. რაჭა. ტფ. 1904, გვ. 6.

ში. მთელი სამეგრელოს, გურიისა და ქვემო იმერეთის ოდეები ზომ ამ ღურ-
გლების აშენებულია. ... სამუშაოდ ზამთრის პირზე გადიან, როცა მოსავალი
დიდი ხნის მილაგებული აქვთ და მარტის ბოლო რიცხვებში ბრუნდებიან უკან,
როცა თავიანთ „საცხოვრებელზე“ უწევთ ხვნა-თესვა და ვენახში მუშაობა“.³⁴
ასე რომ, მამაკაცების დიდი ნაწილი მოსავლის აღებისა და დაუნჯების შემდეგ,
შუა ღეკემბრიდან საქართველოს სხვადასხვა მხარეში (აგრეთვე ჩრდილოეთ
კავკასიაში) მიდიოდა გარე სამუშაოზე, სადაც გაზაფხულამდე რჩებოდა. სა-
აღდგომოდ, საგაზაფხულო ხვნა-თესვის ალოს დაწყების დროისათვის კი
ბრუნდებოდნენ შინ. რაჭველთა ეს მდგომარეობა ეთნოლოგ ნელი ბრეგადის
მიერ 1950 წელს ჩაწერილ ერთ ხალხურ ლექსშიცაა გადმოცემული:

„გამცილდა წუთისოფელი, ცოდვით აივსო ქვეყანა.
იმერეთსა და რაჭაში, მითხარ, რით უნდა მეხარა?
ხიდისკარსზემთ მცხოვრებნი სულ უძამულო შეგყარა.
არა გვაქვს ბარად სახნავი, არცა სათიბი მთაშია;
ისე გაივლის ზამთარი, ორ კაცს ვერ ნახავ სახლშია.
ზამთარ მიდიან ჩერქეზსა, გაზაფხულ – ზემო ქართლშია“.³⁵

XIX საუკუნის 30-იანი წლებიდან რაჭველების გარე სამუშაოზე სიარ-
ული საქართველოს ფარგლებს გასცდა. ისინი ჩრდილოეთ კავკასიაში და უფ-
რო შორსაც მიდიოდნენ.

სვანეთში ნატურალური მეურნეობის პირობებში კანაფის ნათესებს საკ-
მოდ დიდი ფართობი ეკავა. საკუთარ მოთხოვნილებას გადარჩენილი კანაფი
კი ადგილობრივ ბაზარზე გაცვლის ან ყიდვა-გაყიდვის საგანი იყო. კანაფის
ნაწარმი სვანეთს გარეთაც კი გაჰქონდათ. დადასტურებულია, რომ ხონის ბა-
ზარზე მუდამ იყიდებოდა სვანეთიდან ჩამოტანილი კანაფის ნართის ქსოვილე-
ბი: პირსახოცები, „საწყლები“, ტომრები და სხვ. მათვე გაჰქონდათ კანაფი
ცაგერის და სენაკის ბაზრებზეც.³⁶ XVII საუკუნის პირველ ნახევარში და-
სავლეთ საქართველოში ნამყოფი არქანჯელო ლამბერტი წერდა: „ქუთაისი
კარგი სავაჭრო ქალაქია, რადგან იმისთანა ადგილზე დგას, სადაც ყოველი
მხრით ადვილად მოდიან ვაჭრები თავიანთი საქონლით, მთებიდან ჩამოდიან
სვანები, რომელთაც ჩამოაქვთ თავიანთი შინაური ნაწარმი, ნაბდები და მსხვი-

³⁴ მასალები საქართველოს შინამრეწველობისა და წვრილი ხელოსნობის ისტორიისათვის. აკად.
ივანე ჯავახიშვილის საერთო რედაქციით. 5 ტომად. ტ. I. თბ. 1976, გვ. 325-326.

³⁵ ნ. ბრეგადე. მთის მიწათმოქმედება დასავლეთ საქართველოში (მემინდვრობა რაჭა-ლეჩხუმის
ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით). თბ. 1969, გვ. 18.

³⁶ ჯ. რუხაძე. ხალხური კულტურა დასავლეთ საქართველოში. თბ. 1976, გვ. 82-83.

ლი შალები, ქართლიდან მოდიან ქართლელები... სამცხის მხრიდან მოდიან და ბლომად მოაქვთ თავიანთი სავაჭრო...“.³⁷

სვანთათვის ნიშანდობლივი იყო გარე სამუშაოზე სიარული. მოსახლეობის ერთი ნაწილი – შრომისუნარიანი მამაკაცები დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს სხვადასხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ რეგიონში მიდიოდნენ სამუშაოდ. სვანების გარე სამუშაოზე წასვლა გვიანდელი მოვლენა კი არ იყო, არამედ ის ისტორიის სიღრმეში წარმოიქმნა და არც სხვა მთიანი ეთნოგრაფიული მხარეებისათვის იყო უცხო. ეს ბუნებრივია, რადგან მთა სახნავ-სათესი მიწების ნაკლებობას განიცდიდა და მთიელები (ჩვენს შემთხვევაში, სვანები) ცდილობდნენ ოჯახის გამოკვებისათვის სხვადასხვა გზები ეძებნათ, რომელთაგანაც ერთ-ერთი გარე სამუშაოზე, ბარში სიარული იყო. სვანები გარე სამუშაოზე საქართველოს ბარის სხვადასხვა რაიონში სისტემატურად და ძველთაგანვე რომ დადიოდნენ, ამას ქართული საისტორიო საბუთებიც მოწმობენ.

სვანები სამუშაოდ რეგულარულად დადიოდნენ არა მარტო მეზობელ რაჭასა და ლეჩხუმში, არამედ ისეთ დაშორებულ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებშიც კი, როგორებიცაა გურია (დასავლეთ საქართველოს შავიზღვისპირა რეგიონი), კახეთი (საქართველოს უკიდურესი აღმოსავლეთი მხარე), სამცხე (სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს პროვინცია). ისიც ირკვევა, რომ გამოუმუშავებული ფულით სვანები ბარში ძირითადად ღვინოსა და მარილს ყიდულობდნენ. 1503 წლის სასისხლო სიგელი პირდაპირ მიუთითებს, რომ სვანები ბარში საჯამაგიროდ დადიოდნენ, საიდანაც გვარიანი „მონაგებით“ ბრუნდებოდნენ. საჯამაგიროდ წასვლა კი იმ ფაქტზე მიუთითებს, რომ მთიელები საქართველოს ბარის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებში არა მხოლოდ საქონელგაცვლის მიზნით მიდიოდნენ, არამედ ცარიელი ხელებით, ე. ი. ფიზიკურ ძალას აქირავებდნენ. ბარიდან ისინი ჯამაგირით ბრუნდებოდნენ და თუ რაიმე მოჰქონდათ დაბლობიდან ეს მარილი და ღვინო იყო. ამას პირდაპირ ის ფრაზა მიუთითებს, რომელიც აღნიშნულ საისტორიო ძეგლშია – ისინი არა მხოლოდ საჯამაგიროდ, არამედ – „სამუხიროდაც“ დადიოდნენ. როგორც დარეჯან მეგრელაძემ გაარკვია, სამუხიროდ წასვლა ღვინის (ღვინის ტკბილის) მოტანას გულისხმობდა.³⁸ სვანეთი ამ მხრივ გამონაკლისი როდი

³⁷ დ. ბერძენიშვილი. უცხოელები საქართველოსა და ქართველების შესახებ. თბ. 2008, გვ. 23.
³⁸ დ. მეგრელაძე, მ. ლორთქიფანიძე, გ. აკოფაშვილი, თ. სოსელია. ნერკვეები ფეოდალური საქართველოს გლეხობის ისტორიიდან, გვ. 88.

იყო. როგორც ცნობილია, მთის იმ მხარეებში, სადაც მევენახეობა-მეღვინეობას არ მისდევდნენ, მეცნიერებს ბევრი მარანი და ცალკეული ქვევრები აქვთ მიკვლეული. მთიანი რაიონების მცხოვრებთ ბარიდან ღვინო და ყურძნის წვენი აჰქონდათ და წლიურ მარაგს ინახავდნენ.

სამოვარზე გასული სვანები ბარავდნენ ბალებსა და ვენახებს, ჭრიდნენ თხრილებს, ამზადებდნენ სამშენებლო მასალებსა და ხე-ტყეს. ჩვეულებრივ, სვანების გარე სამუშაოზე გასვლის ვადა ოქტომბრის ბოლო იყო, მთაში კი აპრილის თვის დასაწყისში ბრუნდებოდნენ. ე.ი. როცა სვანეთში სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოები იწყებოდა.

ამრიგად, გარე სამუშაოზე სიარულის შედეგად იყო ის, რომ სვანეთი ბარისაგან მოწყვეტილი, „უძრავი და ერთ წერტილზე გაყინული არ ყოფილა“ (ნ. ბერძენიშვილი). გარე სამუშაოზე წასულ სვანს ბარიდან ცოდნა-გამოცდილება მოჰქონდა, რასაც მთაში ამკვიდრებდა. ბართან ასეთი სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირების კიდევ ერთი დადებითი შედეგი სვანების დანარჩენ ქართველებთან მტკიცე ინტეგრაციაც იყო.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ხის ჭურჭლის ერთი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარიდან მეორეში შეტანისა და რეალიზაციის არაერთი ფაქტი დადასტურებული. ცნობილია, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში ძირითადად ხის ჭურჭელს ამზადებდნენ. ერთი მხრივ, თუშეთს, ფშავსა და ხევსურეთს და, მეორე მხრივ, მთიულეთსა და გუდამაყარს ჭურჭლის გაცვლა-გაყიდვის საქმეში ცხოველი ურთიერთობა რომ ჰქონდათ, ამას ეთნოლოგ მაღონა ხაზარაძის გამოკვლევა ადასტურებს. გუდამაყარში ფშავიდან და კახეთიდან შეჰქონდათ ჭურჭელი, პირაქეთ ხევსურეთსა და მიღმა-ხევს ფშავლები ამარაგებდნენ. ფშავურ მოხვეწილ ჭურჭელზე კი კახეთში იყო მოთხოვნილება. ამის დამადასტურებელს ფშავური კაფიაშიც ვხვდებით: „ცხენებს დასწყვიტეთ წელები // კახეთს ნახვეწის ზიდვითა; // დიდი ხენა-თესვის პატრონო, // სიმიდ რად მოგაქვს იქითა“.³⁹

ეთნოლოგ ნელი ბრეგამეს ასეთი ფაქტი აქვს დაფიქსირებული: „კარგ მკელს რაჭაში თაბაგარს უწოდებდნენ. გადმოცემით ეს თაბაგრები ქართლიდან ან ტყიბულის რაიონიდან იყვნენ მოსული. ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში „თავ მომკალს“, მკაში მოთავეს მართლაც თაბაგარი რქმევია“.⁴⁰ ჩვენი მხრით მოყვანილ მასალას იმას დაუ-

³⁹ ქართული ხალხური პოეზია. ტ. IX. თბ. გვ. 179.

⁴⁰ ნ. ბრეგაძე. მთის მიწათმოქმედება დასავლეთ საქართველოში, გვ. 130.

მატებთ, რომ ქართლში თაბაგრები იმერეთიდან იყვნენ გადმოსული. რატომ უწოდებდნენ მკაში მოთავეს, საუკეთესო მომკელს „თაბაგარს“ რაჭაშიც და აღმოსავლეთ საქართველოშიც? იმიტომ, რომ იმერეთიდან თაბაგრები სამკაულად აღნიშნულ მხარეებში დადიოდნენ და ამ თავისი საქმიანობით სახელგანთქმული იყვნენ.

მთიულეთსა და გუდამაყარში ქსნისხეველებს შეჰქონდათ არა მარტო ხის, არამედ მოწნული ჭურჭელიც. საყურადღებოა, ერთ-ერთი მთიული მოხრობელს ნათქვამიც, რომ „ქსნელები უფრო ღარიბი ხალხია და უფრო „დასპეცებული“ ჭურჭლის კეთებაში. მთიულეთს ჭურჭლით დიდი ლიახვის ხეობის მოსახლეობაც ამარაგედა. ამ თვალსაზრისით გარკვეული ურთიერთობა ჰქონიათ ქართველ მთიელებთან ჩრდილოეთ კავკასიის მოსაზღვრე მთიელებსაც. ხის ჭურჭელი იცვლებოდა ქერზე, სვილზე, ერბოზე, კარაქზე, ყველზე, მატყლზე. მარცვლეულზე გადაცვლის შემთხვევაში ჭურჭლის ღირებულების ტოლფასი იყო მასში ჩატეული მარცვლეული. ზოგიერთ ჭურჭელს კი ორჯერ ავსებდნენ. სადღვებელის ღირებულება კი ერთი ცხვარი ან ექვსი კილოგრამი ერბო ყოფილა, ან – ექვსი საწყაო (ფუთი) ქერი.⁴¹

ქართველ მთიელებს ვენახები ისტორიულად ბარის სხვადასხვა მხარეში რომ ჰქონდათ ამას ეთნოგრაფიულ მასალებთან ერთად, საისტორიო წყაროები და დოკუმენტებიც გვიდასტურებენ. ყველა ფაქტის გახსენება არცაა საჭირო, შეიძლება მხოლოდ რამდენიმე ფაქტი მოვიხმოთ. ამის შესახებ ისტორიკოსი მამისა ბერძნიშვილიც წერდა „ნიკორწმინდის დაწერილის“ შესახებ გამოკვლევაში: „ყურძნის ადგილზე დაწურვა და შემდგომ სხვაგან დაღვინება ჩვეულებრივი ყოფილა საქართველოს იმ მთიან რაიონებში, რომელთა მცხოვრებლებს ვენახები სხვაგან, კლიმატურად უფრო ხელსაყრელ ადგილებში ჰქონდათ გაშენებული. ასეთი სურათი აქვს დადასტურებული ვახუშტის თრიალეთის სინამდვილეშიც: „ხოლო ესე თრიალეთი არს ზაფხულ ფრიად შევნიერი... ვენახი და ხილნი და მტილოვანნი არარაი არს აქვს, და მთის ხილნი მრავალნი. ტკბილს მოიტანენ ბარიდან, ჩაასხამენ აქა და დადგების ღვინო კეთილი და გემოიანი“. ვენახების მეორე ნაწილი ნიკორწმინდელს, როგორც ჩანს, იმერეთში აქვს. საბუთით იგი ვენახს მხოლოდ საწირეში ყიდულობს, მაგრამ უნდა დავუშვათ, რომ იმერეთში მას სხვაგანაც ექნებოდა ვენახები. საბუთის გამცემი საწირეში აგებს მარანს და შიგ 10 ქვევრს აგდებს; ცხა-

⁴¹ მ. ზაზარაძე. ქართული ხალხური ხის ჭურჭელი (აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით). თბ. 1988, გვ. 82-83.

დია, რომ ეს მარანი საწირეში შექმნილი მხოლოდ ერთი ვენახის მოსავლის შესანახად არ იქნებოდა განკუთვნილი. აშკარაა, რომ ეს მარანი აგრეთვე ემსახურებოდა ჩვენი ნიკორწმინდელისაგან აქ აღრე შექმნილ ვენახებსაც. ... საწირე ნიკორწმინდელის იმერეთის მეურნეობის გამაერთიანებელი პუნქტია“.⁴²

ცნობილია, რომ ქართველი ხალხი არაერთი კულტურული მიღწევის ავტორია, კერძოდ, მან გამოიყვანა ისეთი ჯიშები, როგორცაა თუშური (კახური) ცხენი, მეგრული ცხენი, ხევსურული ძროხა, კოლხური ძროხა, თუშური ცხვარი, მეგრული თხა, კვარაცხელია ჯიშის ძროხა... თითოეული ეს ჯიში კარნაკეტილი ცხოვრების შედეგად კი არ შექმნილა, არამედ შიდა და გარე სამეურნეო-კულტურული ურთიერთობის შედეგად. საამისოდ ეთნოგრაფიული მასალა უნდა მოვიხმოთ კვარაცხელიას ჯიშის ძროხის შესახებ. განთქმული „კვარაცხელიას ჯიშის“ საქონელი ხალხური სელექციის შედეგად იქნა მიღებული. ამ შემთხვევაში გადამწყვეტი აღმოჩნდა კუროს ფაქტორი. საკუთარ ჯოგში ნებიერად გაზრდილ კუროებს, რომლებიც მესამე წელს ბუღად გამოდგებოდნენ, საქართველოს სხვა რეგიონებში ყიდდნენ. საკუთარი ჯოგისათვის კი სხვა მხარეებში სხვის ჯოგში იგივე პრინციპით არჩევდნენ მოზვერებს და თვალყურს ადევნებდნენ მათ წოვება-წველისა და ზრდა-განვითარების პროცესებს. ჯოგში სისხლის აღრევის აკრძალვა ჯანმრთელობისა და ჯიშის გაუმჯობესების პირობა იყო – ადგილობრივი კურო თავისსავე ჯოგს „მოაბიჭებსო“ – გადააჯიშებსო. ასე რომ, ახალი, „კვარაცხელიას ჯიშის“ საქონლის გამოყვანა მოხდა „გაუმჯობესებელი კოლონისტების საქონლის სისხლის ჩართვით, შერჩევით, აგრეთვე მოვლისა და ნამატის გამოზრდისათვის გაუმჯობესებული პირობების შექმნით“.⁴³ ზაფხულობით მეგრელებს საქონლის ჯოგი არა მარტო სამეგრელოს მთებში, არამედ რაჭაში, იმერეთში (ბაღდათი) და გურიაშიც გაყავდათ. სწორედ აქ არჩევდნენ კვარაცხელიები კუროებს.

მეგრელებს საქონლის ჯოგი ზაფხულობით გურიის მთებში დაყავდათ. თელო სახოკიას 1897 წელს გურიაში მეგრელი მეჯოგე ხვდება, გვარად კვარაცხელია, რომელიც აუწყებს, რომ გურიის „მთებში ზაფხულობით სულ ჩვენი საქონელი ბალახობს“.⁴⁴ „მწყემსობა აქაურს მთებზე მეგრელების მონობოლია გამხდარა. უმეტესობა მწყემსებისა ზუგდიდის მაზრიდანაა წამოსული,

⁴² მ. ბერძნიშვილი. XI საუკუნის ქართული საისტორიო წყაროები საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიის შესახებ (ნიკორწმინდელის „დაწერილი“). თბ. 1979, გვ. 61.

⁴³ ნ. კვარაცხელია. მსხვილფეხა მესაქონლეობის ტრადიციები სამეგრელოში. „კლიო“. საისტორიო აღმანახი. №14, თბ., 2002, გვ. 144-155.

⁴⁴ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 30.

საკუთრივ შემდეგის სოფლებიდან: ჯგალიდან, წალენჯიხიდან, კორცხელიდან, ესე იგი იმ ადგილებიდან, სადაც მკვიდრნი საქონლის მოშენებას მისდევენ. განსაკუთრებით აქ ბევრ მწყემსს შეხვდებით კვარაცხელიას გვარიდან“.⁴⁵ გურიშივე ზამთრობით სამეგრელოდან თხის ჯოგებიც მოჰყავდათ. ისინი თელო სახოკიას სოფელ გომის ტყეებში უნახავს. აქვე გარემემო სოფლელებისათვის ხის ჯამ-ჭურჭელს ამზადებდნენ აჭარიდან ჩამოსული გლეხები.

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ბარის მესაქონლეობა მთის საზაფხულო საძოვრებს იყენებდა. მთისა და ბარის მესაქონლეთა მიერ საზაფხულო და საზამთრო საძოვრების შენაცვლებითი გამოყენება ქართველ მეცნიერებს უკვე კარგა ხანია დადასტურებული აქვთ. მთაბარული მესაქონლეობა კი რამდენიმე საუკუნის წინ წარმოქმნილი ფაქტი არაა. ის ისტორიის სიღრმეშია წარმოქმნილი. საამისოდ „ქართლის ცხოვრებაში“ აღნიშნული ფაქტის მოხმობაც კი საკმარისია. ჯავახეთში მოსული წმიდა ნინო ფარვანის ტბასთან ქართლიდან ამოსულ მწყემსებს ხვდება. ის მწყემსებს ეკითხება: „რომლისა სოფლისანი ხართ? ხოლო მან მიუგო და რქუა, ვითარმედ: „დაბნით ელარბინით და საფურცლით, და ქინძარელნი, რაბატელნი დიდისა ქალაქისა მცხეთისანი“.⁴⁶

1123 წლის დავით აღმაშენებლის მიერ შიომღვიმის მონასტრისადმი მიცემული სიგელიც ადასტურებს, რომლის მიხედვითაც თრიალეთში საზაფხულო საძოვარზე იდგა „სასეფოდ მონასტრისად“ ცხვარი. ამრიგად, ტრადიციულად ქართლის ბარი ძველთაგანვე თრიალეთისა და ჯავახეთის საზაფხულო საძოვრებს იყენებს.

აჭარელ ოსტატებს სახლების ასაშენებლად აჭარის გარეთაც იწვევდნენ. აჭარლები ადრე შუა საუკუნეებში შესანიშნავი ქვითხურობებიც იყვნენ. მაგალითად, ტბელ აბუსერიძის თხზულებიდან ჩანს, რომ აჭარელი ხელოსანი – ქვითხურო ბოლოკ-ბასილი „მოსარეწლად“ დაიარებოდა; ის ეკლესიებისა და ციხეების ასაშენებლად ჯერ თბილისსა და მის მიდამოებში დადიოდა, შემდეგ კი ოპიზაში ხელოსნობდა, ბოლოს კი თავის მხარეში, აჭარაში ხიხათა ეკლესიას აშენებს. ქვითხურობა, ეკლესიების მშენებლობა აჭარელთა გარე სამუშაოზე გასვლის ერთ-ერთი ფორმა იყო. ისინი „სიგლახაკისა მთის მოსარეწლისათვის“ ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეში მუშაობდნენ. აჭარა მთიანი, ნაკლებმოსავლიანი მხარე იყო, რამაც განაპირობა ხურობის მაღალი დონე

⁴⁵ თ. სახოკია. მოგზაურობანი, გვ. 131.

⁴⁶ ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955, გვ. 85-86.

და გარე სამუშაოზე სიარული. XIX საუკუნეში ჭვანელი და ღორჯომელი გლეხები ხართა და ცხენით ქირაზე სამუშაოდ ჭიათურის მაღაროებშიც დადიოდნენ (ვ. შამილაძე).

ქართველ მთიელთა ეთნოგრაფიული ყოფიდან საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ისინი – თუშები, ფშავლები, მთიულები, გუდამაყრელები – საზამთრო საძოვრებად ოდიტგანვე იყენებდნენ კახეთისა და ქართლის მინდვრებს. ვახუშტი ბაგრატიონი ხაზგასმით აღნიშნავდა თუშების მიერ ცხვრის კახეთში ძოვების შესახებ: „... არამედ კახეთის თუშნი ინახავენ ცხოვართა სიმრავლესა, ვინაითგან აქუთ ზაფხულს თვისთა მათთა შინა საძოვარი და ზამთარს ჩამოვლენ გაღმა-მხარს შინა და ამით უმეტეს მორჩილებენ კახთა“.⁴⁷ მაგრამ თუშები მხოლოდ გაღმა მხარს ხომ არ იყენებდნენ ცხვრის საზამთრო სადგომად. ისინი ცხვარს აძოვებდნენ აგრეთვე ალვანის მინდორზე, პანკისისა და ლოპოტის ხეობებში, შირაქში. ქართველი მთიელები ამით ბარზე, საქართველოს სამეფო კარზე იყვნენ დამოკიდებული. ბარის გარეშე მათ ცხოვრებას აზრი არ ჰქონდა. სწორედ ასეთი აუარებელი ფაქტი იყო საქართველოს გადამრჩენი, და არა მხოლოდ ერთიანი საქართველოს გადამრჩენი, არამედ ცალ-ცალკე ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეებისაც. ფშავლებმა სხვა ქართველ მთიელებთან ერთად (ხევსურები, თუშები) დიდი როლი ითამაშეს 1659 წელს ბახტრიონის ბრძოლაში, რითაც ფაქტობრივად კახეთი ეთნიკურ გადაგვარებას გადაარჩინეს. ფშაველებისა და სხვა ქართველი მთიელებისათვის უცხო დამპყრობთა წინააღმდეგ ბრძოლას ის მნიშვნელობაც ჰქონდა, რომ კახეთის ბარში უცხო ძალის გაბატონებით ხელი ეშლებოდა ტრადიციული სამეურნეო დარგის – მთაბარული (გადარეკვითი) მეცხოველეობის შემდგომ განვითარებას. ვახუშტი ბაგრატიონი წერდა: „არამედ ამას წინათთა კახთა მეფეთა არღარა მორჩილებდნენ ფშავ-ხევსურნი და თუშნი და ამან ლევან დაიპყრა არა ძალითა, არამედ აღუთქვა, რათა ცხოვარნი მათნი უვნოდ მძოვარ იყვნენ კახეთს, და მისცა შეწირულობა ლაშას ჯუარსა თიანეთსა შინა და მიერთგან მოსცემდნენ ლაშკარსა და ბეგარსა“.⁴⁸ ფშავ-ხევსურთა ბარზე დამოკიდებულების შესახებ ვახუშტის ცნობას სათანადო კომენტარს უკეთებდა ივანე ჯავახიშვილი და აღნიშნავდა, რომ „ფშავ-ხევსურეთი ვახუშტის „მთითა და კლდითა და ტყითა“ გამაგრებულ-მოზღუდულ, მაგრამ მწირ ქვეყნად

⁴⁷ ვახუშტი ბაგრატიონი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება. ტ. IV. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბ. 1973, გვ. 554.

⁴⁸ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 573.

აქვს წარმოდგენილი. ამავე ავტორის სიტყვით, ფშავ-ხევსურნი თავიანთი ქვეყნის სწორედ ამ თვისებისათვის „სიმწრისთვის მონებენ, ვისცა უპყრავსთ თიანეთი, რამეთუ იზრდებიან მუნიდამ“. მეცნიერი განსაკუთრებით ხაზს უსვამს ვახუშტის ფრიად საგულისყურო დაკვირვებას, რომელშიც პირდაპირ საუბარია საარსებო კავშირის აუცილებლობაზე. ქვეყნის სიმწირე მთიელებს აიძულებს მჭიდრო კავშირში იყვნენ თიანათთან, სულ ერთია ვინც არ უნდა იყოს მისი მფლობელი. თიანეთის „ქვეყანა“ ასაზრდოებდა მათ, ე. ი. საუბარია მუდმივ კავშირზე. ფშაველებს და ხევსურებს, პირველ რიგში, აქ ჩამოჰქონდათ მეცხოველეობის პრობლემები.

თუში და ფშაველი მეცხვარეები თრიალეთის ზეგურ ვაკესაც იყენებდნენ საზაფხულო საძოვრებად, რაც ერთ ხალხურ ლექსიდანაც კარგად ჩანს:

„მთა გაშრა, მიწა გამოჩნდა, გამწვანდა მთა და ბარია,

სათრიალეთოდ დაიდრა თუშისად ფშაველის ცხვარია,

ქალაქის პირში მოდგების როგორც ნუგბარ წყალია,

ამოვა ჯოჯიანშია, შამაათეთრა მთანია“.

მთიელებს გარდა ბართან სამეურნეო-ეკონომიკური ურთიერთობისა, ერთმანეთს შორისაც გააჩნდათ ეს კავშირები, მაგალითად, ფშავის სოფელ შუაფხოდან მსხვილფეხა საქონელი გადასარეკად მიჰყავდათ ბუდე ანუ მირგვალ ხევსურეთის სოფლებში.⁴⁹

მთიელებმა ხომ კახეთი იხსნეს სამუდამო დაკარგვისაგან, ეთნიკური გადაგვარებისაგან ბახტრიონის აჯანყების დროს. ამისაკენ კი მათ მთისა და ბარის მჭიდრო სამეურნეო-ეკონომიკურმა კავშირებმა უბიძგა. შემდეგი ნაბიჯი კი იყო სხვადასვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეებიდან კახეთისაკენ მოსახლეობის მიგრაცია – მთამ და დასავლეთ საქართველომ აქ თავისი ნამატი მოსახლეობა გადმოისროლა. მთისა და ბარის მჭიდრო სამეურნეო-ეკონომიკური ურთიერთობა კარგად ჩანს აგრეთვე იმ მიწისმფლობელობაში, რომელიც მათ ბარში ჰქონდათ. ამ მხრივ განსაკუთრებით ფშაველები გამოირჩეოდნენ. ფშაურ თემებს კახეთში არა ერთი და ორი ვენახი ეკუთვნოდათ. აქ მოწვეულ ყურძენს ადგილზე წურავდნენ და მხოლოდ ტკბილი გადაჰქონდათ მთაში და ის არა რომელიმე ერთი პიროვნების საკუთრებას წარმოადგენდა, არამედ ის საერთო საფშაველო და სათემო ღვთაებების იყო.

სამეფო-სამთავროებად დაშლილი საქართველო მაინც ერთიანი სამეურნეო-ეკონომიკური ერთეული იყო და გვიანი შუა საუკუნეების ქართლ-კახე-

⁴⁹ მ. კანდელაკი. ხევსურეთის ტრადიციული ყოფის სოციალური ასპექტი, გვ. 144.

თის დედაქალაქი – თბილისი არა მხოლოდ მიმდებარე და ქართლის სხვა სოფლებიდან მარაგდებოდა, არამედ საქართველოს სხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეებიდანაც. ამ თვალსაზრისით ის საქართველოს ცენტრის ფუნქციას კვლავ ასრულებდა. საამისო მონაცემები პაპუნა ორბელიანსაც მოეპოვება, როდასაც ის ლექთა თარეშების შესახებ საუბრობს, რომლებიც თავიანთი ქმედებით ზიანს აყენებდნენ შინაგან სამეურნეო-ეკონომიკურ კავშირებს, ახლენდნენ ქვეყნის პარალიზებას: „მცირეთა ხნითა შინა წამოვიდა ჯარი ისევე ლექისა განჯილამ და დაღვა სომხითის ქვეყანაში და დაუწყო ცემა აქა-იქ და დაღვა გზებზე, მრავალი მიმსვლელ-მომსვლელი ქარავანი წაახდინა, დიმიტრი ეშიკადაბაშს ორბელიანს უბოძეს ჯარი, დააყენეს მონაპირედ. წავიდა ეს ლექის ჯარი და ჯავახეთის მთებზე ავიდა, შეკრა გზები“.⁵⁰ იგივე ავტორი ლექების ხაშმის გზაზე ქარავანზე დაცემის, თრიალეთზე დიდი ქარავნის წახდნის შესახებ გვაწვდის ინფორმაციას.

როდესაც საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული კავშირების სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირების შესახებ ვსაუბრობთ, ბუნებრივია, ისმის კითხვა: ისტორიულ საქართველოში კომუნიკაციის ისეთი საშუალება, როგორცაა გზები, ამის საშუალებას იძლეოდა? ივანე ჯავახიშვილმა ამ პრობლემასა – გზებსა და გზების მიმართულებასაც – მიაქცია ყურადღება. აქ ეთნოლოგ მიხეილ გეგეშიძეს დავესესხები: მართალია, „მთაში მუდმივი გზები ფიზიკურად ნაკლებია, მაგრამ შინაგანსა და გარეგან კავშირურთიერთობებზე ეს არც თუ ისეთ დიდ გავლენას ახდენს, როგორც ეს საერთოდ მოსალოდნელი იყო. მუდმივი გზების ნაკლებობა ადგილობრივი პირობებით არის გამოწვეული, ისევე, როგორც დროებითი გზების, სიმრავლეც. აქ ისტორიულად დაწინაურებულა და განვითარებულა მთის ტრანსპორტის მთავარი კომპონენტი – საკიდარი და შესაჯდომი ცხოველები, განსაკუთრებით ცხენი. ... ეთნოგრაფიულმა დაკვირვებამ გამოავლინა, რომ მთის პირობებში სამიმოსვლო ურთიერთობათა ტრადიციულ თავისებურებას წარმოადგენს სივრცითი ორიენტაცია და ადრე გამოცდილი მიმართულებით გზის – ძირითადად ცხენის ბილიკის, სწრაფად შექმნა, ძნელსავალი ადგილების, უღელტეხილებისა და გადასასვლელების, მთის წყლების დაძლევა-გადაღაზვის ჩვევები. აქაც, როგორც დანარჩენ საქართველოში გზების მიმართულებას უმთავრესად წყლის მდინარეობა განსაზღვრავს“.⁵¹

⁵⁰ პაპუნა ორბელიანი. ამბავნი ქართლისანი. ტექსტი დაადგინა, შესავალი, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ელენე ცაგარეიშვილმა. თბ. 1981, გვ. 225.

⁵¹ მ. გეგეშიძე. აკად. ივ. ჯავახიშვილი საქართველოს შინაგანი სამეურნეო-კულტურული კავშირურთიერთობის შესახებ, გვ. 44-45.

მთიანეთის სოფლები და ხეობები, – როგორც მიხეილ გეგეშიძე აღნიშნავს, – ზამთრის თვეების გარდა, წლის მთელ დროში ერთმანეთთან ახლო თუ შორეულ მეზობელ კუთხეებთან საკმაოდ მჭიდროდ იყვნენ დაკავშირებული შესაჯღომი და სასაპალნე ტრანსპორტის საშუალებით. მან ხევესურეთში სატვირთო ცხოველების 35 მარშრუტი დააფიქსირა, აქედან – 16 გზა ხევესურეთს გარე სამყაროსთან აკავშირებდა.⁵² ივანე ჯავახიშვილის მოსაზრებასაც უნდა გავეცნოთ: „თუმცა ეს ადამიანს ეუცხოვება, მაგრამ უტყუარი ჭეშმარიტებაა, რომ ძველად საქართველოში უფრო მეტი და მრავალმხრივი გზები ყოფილა, ვიდრე ამ უკანასკნელ დრომდე იყო და მოიპოვება“.⁵³

შეიძლება დავასკვნათ, რომ ალებ-მიცემა-ვაჭრობაში საქართველოს ყველა კუთხე იყო ჩაბმული. ივანე ჯავახიშვილი საქართველოს ერთიანობის გაგებაში არსებით მნიშვნელობას ანიჭებდა ტერიტორიულ მთლიანობას, ენის ერთობას და შინაგან ეკონომიკურ კავშირურთიერთობას, რომ პოლიტიკურ გაერთიანებამდე საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეები, ქართველთა განსახლების სხვადასხვა არეალები ერთ სამეურნეო ერთობას წარმოადგენდნენ. „როგორც საერთოდ დღეს აღიარებულია, სამეურნეო კავშირები და სამეურნეო ცხოვრების ერთობა ყველაზე საიმედო დასაყრდენია მყარი ტერიტორიული ერთობისა. საქართველოს რთულ ისტორიაში ეს მიგნება ივ. ჯავახიშვილს ეკუთვნის, ისე როგორც ის, რომ ქართველი ხალხი – მისი გაგებით ერთი სამეურნეო ერთეულიცაა“.⁵⁴

როდესაც საკომუნიკაციო საშუალებებზე ვსაუბრობთ, შეუძლებელია ისტორიულ საქართველოში არსებული და დღემდე შემორჩენილი თაღოვანი ხიდების დიდი რაოდენობა არ გავიხსენოთ, რომელთა შენების კულტურა ქართველებს ძველი რომაელებისაგან ჰქონდათ ნასწავლი. კიდევ ერთი გარემოების შესახებ – ძველ საქართველოში სამიმოსვლო გზა ყოველთვის ღრმა ხეობებს არ მიუყვებოდა, კონკრეტულად თუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებს ავიღებთ, აქ გზები მთების თხემებზე გადიოდა. ასე გადადიოდნენ აჭარიდან კლარჯეთსა და შავშეთში, შავშეთიდან – არტაანსა და ერუშეთში და ა. შ.

⁵² მ. გეგეშიძე. აკად. ივ. ჯავახიშვილი საქართველოს შინაგანი სამეურნეო-კულტურული კავშირურთიერთობის შესახებ, გვ. 45.

⁵³ ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. წ. II. თბ. 1965, გვ. 68-69.

⁵⁴ მ. გეგეშიძე. აკად. ივ. ჯავახიშვილი საქართველოს შინაგანი სამეურნეო-კულტურული კავშირურთიერთობის შესახებ, გვ. 46.

ზემოთ ზოგადად მიმოვიხილეთ საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ერთეულები (მხარეები), სადაც შესაბამისი ეთნოგრაფიული ჯგუფის წარმომადგენლები ცხოვრობდნენ და დღესაც ცხოვრობენ. ამკარაა რომ საქართველოს მთელი ისტორიის განმავლობაში ეს მხარეები მჭიდრო სამეურნეო, ეკონომიკური და კულტურული კავშირებით იყვნენ დაკავშირებული. ეს კი ხელს უწყობდა სხვადასხვა მხარის ქართველთა ურთიერთშეკავშირებულობას, ერთიანი ქართული ეთნიკური/ეროვნული ორგანიზმის განმტკიცებას, სხვადასხვა ეთნოგრაფიული ჯგუფის წარმომადგენელთა მიერ საერთო ქართული კულტურის შექმნას. ერთი სიტყვით რომ ვთქვათ, ქართველი ერის ჩამოყალიბების საკითხის გარკვევა ამ საკითხის გვერდის ავლის გარეშე წარმოუდგენელია. მართალია, ივანე ჯავახიშვილს ამის შესახებ კონკრეტულად არაფერი უთქვამს, მაგრამ მისი ნაღვაწი ამ მხრივ იმაზე მიუთითებს, რომ ამ საკითხებს ის ერთმანეთთან აკავშირებდა. ივანე ჯავახიშვილი ქართველთა პოლიტიკური გაერთიანების საფუძველსაც სწორედ სხვადასხვა თემების (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეების) მჭიდრო სამეურნეო-ეკონომიკურ კავშირში ხედავდა: „...გასაკვირველიც არაფერია, თუ რომ ამ გეო-ბოტანიკური და ეკონომიური ფაქტორების ზეგავლენით, ქართველთა ტომობრივი ნათესაობის ნიადაგზე, უპირველესად სწორედ მესხეთი და ქართლი, ვითარცა მტკვრის აუზის ასპარეზი და ბარისა და მთის ურთიერთ ნაკლულოვანების ჰარმონიულად შემავსებელი არეები, ჩამოინაკვთნენ ერთ სახელმწიფოებრივ სხეულად და ერთ სამეფოდ იქცნენ და მხოლოდ შემდეგში დასავლეთ-აღმოსავლეთი საქართველოც გაერთიანდა“.⁵⁵

ამდენად, უადგილოა მსჯელობა ქართველი ხალხის კონსოლიდაციის შესახებ სხვადასხვა ეპოქებში, თუნდაც XI-XIII საუკუნეებში, ან XIX საუკუნეში (რაოდენ სავალალოა, რომ ზოგიერთი კი ამ კონსოლიდაციას მხოლოდ თანამედროვეობას უკავშირებს). მტკიცე და კონსოლიდირებული ქართული ეთნიკური ერთობის ანუ ერის ადრე შუა საუკუნეებში არსებობის დამადასტურებელია „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების“ ავტორის გიორგი მერჩულეს სიტყვები: „არამედ ქართლად ფრიადი ქვეყანად აღირაცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ჟამი შეიწირვის და ლოცვად აღესრულების“. „ფრიადი ქვეყანაში“ ერთიანი საქართველო იგულისხმება მისი ისტორიულ-

⁵⁵ ივ. ჯავახიშვილი. საქართველოს ეკონომიური ისტორია. წ. I, გვ. 316, 217.

ეთნოგრაფიული მხარეებით. ამ „ქვეყნების“ შინაგან სამეურნეო-ეკონომიკურ კავშირებს 326 წელს ქრისტიანობის გავრცელება მოყვა, რამაც ეს კავშირები კულტურული თვალსაზრისით უფრო მაღალ დონეზე აიყვანა და სხვადასხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებში მცხოვრებნი, განსხვავებულ ლაღ-შაფტში მკვიდრნი უფრო მტკიცე და ერთიან კულტურულ ერთობად/ერად აქცია. განა ერთიანი ქართველი ერის არსებობის დამადასტურებელი არაა ცოტნე დადიანის ქმედება, რომელმაც თავი საქართველოს სხვადასხვა მხარეების მეთაურების გადასარჩენად რომ გაწირა? განა იგივეს არ ადასტურებს გიორგი ხუცეს-მონაზონის სიტყვები: „ნათესავი ქართველთა წრფელ და უმანკო არს“? დიახ, აქ მოხმობილი ტერმინი – „ნათესავი ქართველთა“ შუა საუკუნეებში „ქართველი ერის“ ცნების გამომხატველი იყო. განა თამარის დროს საქართველოში მცხოვრებ სხვადასხვა ეთნიკურ ერთობებსა და რელიგია-კონფესიების მიმღევრებს ერთმანეთისაგან რომ არ ასხვავებდნენ და წარმომავლობას მნიშვნელობას რომ არ ანიჭებდნენ და რომ ისინი მაღალ სახელმწიფოებრივ თანამდებობებზე რომ ინიშნებოდნენ, ეს ერთიანი ქართველი ერის არსებობას არ ადასტურებს? იმდრინდელ საქართველოში მთავარი მოქალაქეობა რომ იყო და არა კუთხოურობა, ან სხვა ეთნოსისადმი მიკუთვნებულობა, ეს ქართველი ერის („ნათესავით ქართველის“) არსებობის დამადასტურებელი არაა? ტერმინმა „ნათესავით ქართველმა“ შინაარსი რომ შეიცვალა ადრე შუა საუკუნეებში და სისხლით ქართველის ნაცვლად ახლა უკვე ყველას რომ აღნიშნავდა, მისი წარმომავლობის მიუხედავად, ვინც კი ქართულად ლოცულობდა და ამ ქვეყნის მოქალაქე იყო, ეს ქართველი ერის მაშინ არსებობის დამადასტურებელი არაა? საქართველოს განაპირა მხარეების წარმომადგენლები ქართლისაკენ რომ მოიწევდნენ (აზო, ტაო-კლარჯეთის ქართველთა სამეფო, აფხაზეთის დასავლეთ ქართული სამეფო), რომლებსაც სამეურნეო-ეკონომიკური კავშირის გააჩნდათ, პოლიტიკური გაერთიანებისათვის რომ იბრძოდნენ, ეს ქართველი ერის არსებობის დამადასტურებელი არაა? დასავლეთ საქართველოს ბიზანტიაზე დამოკიდებული ეკლესია, ამ უკანასკნელთაგან თავს რომ იხსნის და ერთიანი ქართული მართლმადიდებელი ეკლესიის ნაწილი ხდება, ეს ქართველი ერის არსებობის დამადასტურებელი ფაქტი არაა? ქართული ენა მთელი შუა საუკუნეების განმავლობაში რომ არა მხოლოდ საეკლესიო ენა, არამედ სახელმწიფო ენაც რომ იყო, ეს ფაქტი ერის არსებობის დამადასტურებელი არაა? საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეების მკვიდრნი მუდმივად რომ ერთმანეთს ერეოდნენ და რომ მუდმივი იყო შიდა მიგრაციული პროცესები, ეს ქართველთა კონსოლიდაცია-

ინტეგრაციის, ერის არსებობის დამადასტურებელი ფაქტი არაა? უფრო ისტორიის სიღრმეში რომ წავიდეთ და ეგრისის მმართველის ქუჯის სიტყვები გავიხსენოთ ქართლის პირველი მეფის ფარნავაზისადმი ნათქვამი – „შენ ხარ შვილი თავთა მათ ქართლისათა და შენ გმართებს უფლობა ჩემი. შენ ხარ უფალი ჩუენი და მე ვარ მონა შენი“ (თუნდაც რომ ეს სიტყვები მემატანის შეთხზული იყოს) – არ ადასტურებს იმას, რომ ქართველთა სხვადასხვა ეთნოგრაფიულ ჯგუფებს ჰქონდათ მისწრაფება და ტენდენცია ერთად ცხოვრებისაკენ, კონსოლიდაციისაკენ და ერად ჩამოყალიბებისაკენ? შუა საუკუნეებში სვანეთის მკვიდრნი პირველ რიგში „ერთობილი საქართველოს“ ლოცვას რომ აღავლენდნენ, განა ეს ქართველი ერის არსებობის დამადასტურებელი არაა? ქართველი მთიელები საქართველოს ავებლობის ხანაში დატყვევებულ ქართველებს ტყვეობიდან რომ იხსნიდნენ, განა ეს ფაქტიც ქართველი ერის არსებობის დამადასტურებელი არაა? ფაქტები დაუსრულებლად შეიძლება მოვიყვანოთ ჩვენი ქვეყნის ისტორიიდან. იქნებ სჯობს როდესაც ქართველი ერის წარმოქმნაზე ვსაუბრობთ საქართველოს ისტორიის ფაქტები გავიხსენოთ და არა ზოგიერთი დასავლური თეორიის გადმომღერება მოვახდინოთ?

მჭიდრო სამეურნეო-ეკონომიკური და კულტურული კავშირების გამო იყო, რომ ქართველებს, საქართველოს სხვადასხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებში მცხოვრებთ ყოველთვის ჰქონდათ მისწრაფება პოლიტიკურად კვლავ გაერთიანებისაკენ. მაგრამ მოწინავე ქართველი პოლიტიკოსებისა და ქართული მართლმადიდებელი ეკლესიის ასეთი ცდები ფეოდალური სისტემისა და საგარეო ფაქტორთა გამოისობით უშედეგოდ მთავრდებოდა. ასეთი მნიშვნელოვანი მცდელობა XVIII საუკუნეში ჰქონდა დიდ ქართველ ეროვნულ მოღვაწეს *სოლომონ ლიონიძეს* (ლიონიძეების გვარი წარმოშობით იმერხევიდან სოფელ „ლიონიძედან“ იყო) *„მოეყვანა ერთობასა მტკიცეთა ერთნათესაობა ქართველთა“* და *„შინაკავშირითა გაეუქმებინა გარეკავშირი“*. რუსეთის იმპერიის შემადგელობაში შესვლას ერთი პოზიტიური მხარე ის ჰქონდა, რომ *„თემნი თვით ქართველთა სამეფოისა დაგლეჯილნი და დანაწევრებულნი გაუქმდნენ და მცხოვრებნი თემთა ამათ: იმერელნი, მეგრელნი, გურუელნი, სვანნი და სამცხენი ათაბაგთა, შეიქმნენ და იწოდნენ ქართველებად“*.⁵⁶

სიტყვამ მოიტანა და ისიც უნდა ითქვას, რომ რუსების მიერ საქართველოს ანექსიის შემდეგ არსებული კატასტროფიული დემოგრაფიული მდგომარეობა

⁵⁶ პლატონ იოსელიანი. ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა. ტფ. 1936, გვ. 247.

რეობის შემობრუნებაც მოხერხდა, რადგან აღიკვეთა ორი ისეთი მოვლენა როგორცაა ჩრდილოეთ კავკასიელთა თარეშები და ტყვეთა სყიდვა. გააქტიურდა საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეთა შორის ისტორიულად არსებული მოსახლეობის მიგრაცია, მოხდა ქართველების მთელ რიგ განაპირა მხარეებშიც ჩასახლება. დაიწყო ქვეყნის ევროპეიზაცია – „ერთიანმა“ საქართველომ განაპირობა ილია ჭავჭავაძისა და „ივერიის“, აკაკი წერეთელისა და ვაჟაფშაველასი, იაკობ გოგებაშვილისა და „დედაენის“, ლიმიტრი ყიფიანისა და მიხაკო წერეთლის, აკაკი ჯორჯაძისა და ივანე ჯავახიშვილის გაჩენა... ქართველები კონსოლიდაციასა და წინსვლას რუსეთის იმპერიის კოლონიური ზეწოლის ფარგლებში ახერხებდნენ, ცარიზმის მხრიდან გარუსების მცდელობა უფრო მეტ ეთნიკურ/ეროვნულ კონსოლიდაციას განაპირობებდა. რუსები არც მალავდნენ, რომ მათ მხოლოდ საკუთარი ინტერესი ამოძრავებდათ. სამამისოდ რუსი ისტორიკოსის პ. კოვალევსკის სიტყვები შეიძლება მოვიხმოთ, რომ რუსეთმა საქართველო შეიერთა «Не для прекрасных глазок грузинок, а для пользы, мощи и славы России».⁵⁷ ამიტომაც იყო, რომ რუსეთის იმპერია მიზანმიმართულად ეთნიკურად აჭრებდა საქართველოს, ქართველთა ეთნოგრაფიულ ჯგუფებს ხალხებად (народность-ებად) აცხადებდა და შემოერთებული სამხრეთ-დასავლეთი საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეებიდან ქართველთა მუჰაჯირად წასვლას აქეზებდა.

ქართველთა ეთნოგრაფიულ ერთეულთა შორის კულტურული გაცვლა ყოველთვის მიმდინარეობდა და ის, ფაქტობრივად არასდროს არ შეწყვეტილა. უფრო მეტი, ასეთი კულტურული კავშირები და გაცვლა ქართველ ხალხს დღიდან ჩამოყალიბებისა ყველა მეზობელთანაც ჰქონდა.

„ივ. ჯავახიშვილის ფართო კვლევა-ძიებიდან გამომდინარეობს ის დასკვნა, რომ საქართველოს თითოეულ თემს სამეურნეო-კულტურული ხასიათის საკუთარი მიღწევები ჰქონდა, რომელთაგან უმეტესობა საერთო ქართული კულტურის ფონდში შედიოდა და მის დაწინაურებასა და განვითარებას უწყობდა ხელს“.⁵⁸ ივანე ჯავახიშვილი იმასაც ხაზს უწვამდა, რომ საქართველოში არ არსებობდნენ ერთმანეთს მოწყვეტილი და მეურნეობრივ-კულტურულად ჩამორჩენილი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეები და რომ შინაარსობრივად სულ

⁵⁷ П. Ковалевский. Двенадцатый год на Кавказе (Сборник общества Ревнителеев Истории, вып. I, 1914, გვ. 65.

⁵⁸ მ. გეგეშიძე. აკად. ივ. ჯავახიშვილი საქართველოს შინაგანი სამეურნეო-კულტურული კავშირუბრუნების შესახებ, გვ. 53.

სხვადასხვაა მოცემულ ბუნებრივ-სამეურნეო პირობებში მეურნეობის გაძლიერების კულტურა და მეურნეობის მასშტაბური შესაძლებლობანი. **სხვადასხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეთა მჭიდრო კავშირები საქართველოს ერთიან სამეურნეო-ეკონომიკურ ორგანიზმს ქმნიდა. ფაქტობრივად საქმე გვქონდა ისტორიულად საქართველოს ტერიტორიაზე მეურნეობრივ-დარგობრივ განაწილებასთან.** შესაბამისად, ყველა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეს (ივანე ჯავახიშვილის ტერმინით – თემს) შესაძლო და შესაფერისი წვლილი შეჰქონდა საერთო ქართული სამეურნეო-კულტურულ განვითარებაში. ამდენად, ისტორიულად საქართველოს მხარეები არასდროს კარჩაკეტილი არ ყოფილან.

ზემოთაც აღვნიშნეთ და აქაც გვინდა გავიმეოროთ, რომ საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული // ისტორიულ-გეოგრაფიული მხარეები, სხვადასხვა დროს ჩამოყალიბდა ბუნებრივ-გეოგრაფიული და ისტორიული მოვლენების შედეგად. ქართველთა ეთნოგრაფიული ჯგუფები XIX საუკუნეში ცარიზმს ცალკე ხალხებად (ნაროდნოსტებად) ჰყავდა წარმოდგენილი, რაც ერთიანი ქართული ეროვნული ორგანიზმის დაშლისაკენ მიმართული ქმედება იყო. მხოლოდ ქართლელებსა და კახელებს მიაკუთვნებდნენ ქართულ ეთნოსს. ცალკე აღირიცხებოდნენ იმერლები (იმერლებში შეჰყავდათ რაჭველები და ლეჩხუმელები), მეგრელები (სამურზაყანოელი მეგრელები ცალკე ხალხად იყვნენ გამოცხადებულნი), სვანები, ფშაველები, ხევსურები, თუშები, გურულები, აჭარლები (1910 წლის „კავკასიის კალენდარში“ აჭარლები ქართველ მაჰმადიანებად არიან ჩაწერილები). რაც შეეხება სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში მცხოვრებ ქართველთა ეთნოგრაფიულ ჯგუფებს (შავშელებს, კლარჯელებს...) 1886 წელს ისინი ქართველ მაჰმადიანებად იყვნენ ჩაწერილები. აღნიშნული ფალსიფიკაცია დასავლეთის სამეცნიერო გამოცემებში ამჟამადაც გრძელდება. საკმარისია მოვიხსენიოთ აშშ-ში დასტაბული მრავალტომეულის – „მსოფლიოს ხალხები და კულტურები“ VI ტომი. ხშირად ქართველთა ეთნოგრაფიულ ჯგუფებს ეთნოსებად, ეთნიკურ ჯგუფებად მოიხსენიებენ, რაც დიდი შეცდომაა. ქართველი ხალხი არის ერთი და ერთიანი ეთნოსი, რომელიც ერად (ნაციად) საუკუნეების მიღმა ჩამოყალიბდა, რომელმაც შექმნა ერთიანი დიდი ეროვნული (ეთნიკური) კულტურა, სალიტერატურო ენა და რომელსაც აქვს ჩამოყალიბებული მყარი ეროვნული თვითშეგნება, ეროვნული ხასიათი, რომლის შესახებ ჯერ კიდევ შუა საუკუნეების ქართველი მწერლები წერდნენ.

საქართველოს შიდა სამეურნეო-ეკონომიკურ კავშირებთან უშუალოდ დაკავშირებული უნდა იყოს ქართველთა განვითარების ერთგვარი გზა. მხედვე-

ლობაში გვაქვს ვაჭრობის არა ისეთი მასშტაბებით განვითარება როგორც ჩვენს მეზობელ ეთნოსში. სხვადასხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებს შორის სამეურნეო-ეკონომიკური ურთიერთობები, მათ შორის არსებული აღებ-მიცემობა, გაცვლა-გამოცვლა ყოველმხრივ უზრუნველყოფდა სხვადასხვა ბუნებრივ-გეოგრაფიულ გარემოსა, ლანდშაფტსა და კლიმატურ პირობებში მცხოვრებ ქართველთა ეთნოგრაფიულ ჯგუფებს. ვაჭრობის სხვა ფორმების, მისთვის უფრო დიდი მასშტაბების მიცემა მათ აღარ სჭირდებოდათ. კაპიტალიზმამდელ ფორმაციაში ვაჭრობის განვითარება, მისთვის საერთაშორისო მასშტაბის მიცემა უფრო მონოტონური ლანდშაფტის მქონე ქვეყნებს, ეთნოსებს სჭირდებოდათ.

Roland Topchishvili

ECONOMIC TIES OF GEORGIA'S HISTORICAL-ETHNOGRAPHIC REGIONS

Summary

Each ethnographic region of Georgia was mainly one economic unit. Some historical-ethnographic/geographic regions were distinctly lowland, some – highland, some others – upland (foothills). Representatives of one ethnographic group of Georgia had more crops; others had products of vinegrowing, fruits, products of cattlebreeding and sheepbreeding. Therefore, ethnographic groups of Georgia filled their deficit of agricultural products by economic relations with one another. Ivane Javakhishvili considered this fact to be the basis for a settlement area of Georgians, unity and integrity of the country and that political unity, statehood, first of all, was determined by natural-geographic, landscape and climatic and, proceeding from this, economic diversity.

The present work presents historical data and ethnographic materials proving economic relations historically existing between different historical-ethnographic regions of Georgia. From the concrete facts of economic ties between the different historical-ethnographic units of Georgia we can name: outside work of the highlanders; use of lowland pastures by highland shephards and vice versa; trade relations between different regions, etc. Despite the fact that the historical-ethnographic units of South Georgia from the end of the 16th century turned to be within the Ottoman Empire, the economic relations established in the depth of history were not broken. The regions, politically separated from Georgia, brought agricultural products, food products, especially bread, to Tbilisi and Gori for sale. Here, cattle and sheep from entire Georgia gathered on the spring pastures. In the late Middle Ages the population of the mentioned region did not suspend economic ties with the population of not only East, but of West Georgia as well. The facts are stressed that the higlanders brought to the lowland not only cattle and sheep to the winter pastures, but they also were given lands there (vineyards) into ownership.

All the historical-ethnographic groups of Georgia were engaged in trade relations. The Georgian people represent one economic system. Ivane Javakhishvili saw the basis of political unity of Georgians just in close economic relations between the different historical-ethnographic regions.